

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Le meilleur métier: kamerbehangers en de aankleding van interieurs in de periode 1680-1810

Gosliga, A.N.

Citation

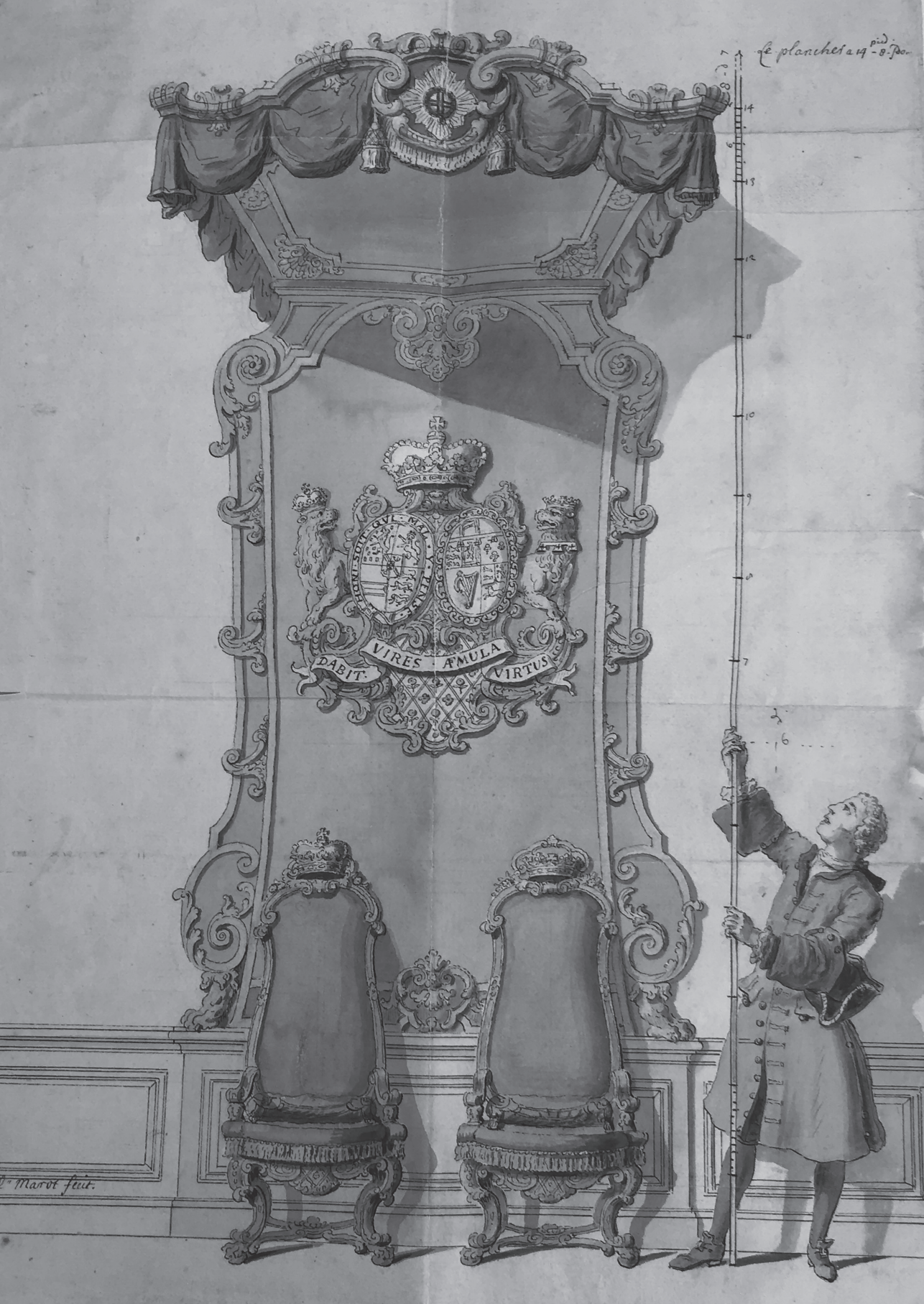
Gosliga, A. N. (2023, March 15). *Le meilleur métier: kamerbehangers en de aankleding van interieurs in de periode 1680-1810*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3571981>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3571981>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

de planches a 14 - 8 - 10.

Marot fecit.

“By degrees, [he] has crept over his head and
set up as a Connoisseur in every article that belongs
to a House [...]”.

R. Campbell, The London Tradesman [...], London 1747, p. 170

4. 1760-1800: De firma's Colla en Deel aan het stadhoudelijk hof

4.1 Ontwikkelingen in de periode 1760-1800

4.1.1 Ontwikkelingen in het beroep

In deze periode is in Amsterdam, Den Haag en Haarlem eerst een stijging te zien in het aantal kamerbehangers, en vervolgens een daling in de jaren 1790. In Den Haag groeit hun aantal sterk in de jaren 1770, terwijl in Amsterdam en Haarlem de sterkste groei juist in de jaren 1780 te zien is. Waarschijnlijk mogen we hierin een weerspiegeling zien van de invloed van het stadhoudelijk hof, dat in de jaren 1770 grote opdrachten uitzette maar in de jaren 1780 leed onder de opkomst van de Patriotten. Daarna zouden een afnemende economie en toenemende politieke onrust zorgen voor een daling. In Amsterdam – de enige stad waarvoor deze gegevens bekend zijn – zijn er in de jaren 1780-1790 veel kamerbehangers die failliet gaan, wel een derde van alle behangers. In Haarlem hing de stijging mogelijk samen met de genoemde bouwactiviteit. [Zie verder § 1.1.5]

In Engeland was de belangrijkste ontwikkeling in de meubelmakerij in de tweede helft van de achttiende eeuw dat een aantal meubelfirma's allround worden. In Frankrijk zien we dat in veel mindere mate, alleen de firma van de meubelmakersfamilie Jacob in Parijs kende al vóór de Revolutie tientallen medewerkers, waaronder stoffeerders. Zij leverden geheel beklede meubelen in grote aantallen, zowel aan het Franse hof als aan particulieren. Maar het is vooral in Engeland waar de combinatie van *furniture makers* en *upholsterers' workshops* groeit, met als bekendste voorbeelden die van Chippendale en Hepplewhite. In de Republiek lijkt deze ontwikkeling op zeer bescheiden schaal te zijn nagevolgd. In Den Haag breidde in ieder geval meubelmaker en hofleverancier Matthijs Horrix (1735-1809) zijn bedrijf uit.¹ Horrix had in 1764 de meesterproef van het Sint-Jozefsgilde afgelegd als kabinetwerker. In 1771 legde hij de Spaanse stoelenmakersproef af en werd meester in het Sint-Pietersstoelengilde, zodat hij nu ook stoelen mocht vervaardigen en verkopen. Datzelfde jaar schreef zijn medewerker Willem Corbaz zich achtereenvolgens in als lid van het koopmansgilde en als behanger bij het Sint-Pietersstoelengilde – de stoelen konden nu in huis gestoffeerd worden. In een advertentie van 28 februari 1772 wordt de omvang van Horrix' nieuwe werkzaamheden duidelijk: 'MATTHYS HORRIX, Mr. Kabinetwerker en Stoelenmaker [...] Maekt en Verkoopt Boudeuses, Ottomanes, Duchesses, Bergeres, Convalescentes, Confessionales, Fauteuils en alle soorten van Stoelen (uytgenomen gevlogten met Riet of Matten) volkomen gestoffeerd, als meede Ledikanten à la Francaise,

à l'Italienne, à la Polonoise, à la Turque et à la Chinoise; verders alle soorten van Commodes, Secretaires, Encoignures en ander Meubilen, volgens de nieuwste smaak te Parys'.² In 1774 werd Corbaz nog lid van het leerlooiersgilde. Onder de buitenlandse knechten die voor Horrix werkten, vinden we vanaf 1773 de behangersknecht Jean de la Fontaine uit Brussel. Horrix kon dus vanaf begin jaren 1770 beklede ameublementen leveren in de nieuwste smaak en vormde daarmee een belangrijke concurrent voor de kamerbehangers in Den Haag. Het belangrijkste bewijs daarvan is dat het Horrix was die opdracht kreeg tot inrichting van de nieuwe Audiëntiezaal – de 'Chineze zaal' – op Huis ten Bosch, inclusief de te plaatsen wandbespanningen van Aziatische zijde met hun gordijnen en verschillende zitmeubelen met hun bekleding en hoezen.³

Andersom zijn er veel minder aanwijzingen te vinden dat behangers mogelijk in eigen werkplaats houten meubelen gingen produceren. In de vorige hoofdstukken kwamen we al de Engelse schrijnwerker en ledikantmaker Robbert Peters tegen die er in Rotterdam een uitgebreide winkel op nahield, en in de werkplaats van kasten- en ledikantmaker Michael Dorik te Amsterdam werden de ledikantbehangsels vervaardigd door de vrouwelijke familieleden. De Haagse behanger Johannes Kam jr. (ca. 1774-1819) betaalde in 1773 admisie voor de fineerzager Caspar Berger, die een jaar later alweer uit de stad vertrok.⁴ Ongetwijfeld zullen er meer van dit soort kleinschalige voorbeelden te vinden zijn geweest. Dat er niet méér meubelmakers en behangers waren die hun werkplaatsen probeerden te vergroten tot ware meubelfabrieken zoals Horrix, kwam waarschijnlijk door enerzijds een dalende vraag in deze periode en anderzijds de nog altijd starre gilderegels. Niet iedereen kon het zich veroorloven van meerdere gilden lid te worden.

De gilden werden vanaf 1795 echter grotendeels opgeheven, met als argument de vrijheid voor alle burgers en het bevorderen van de vrijhandel. Bij de Staatsregeling van 1798 werden ze officieel vervallen verklaard. De dekens en hoofdmannen dienden vervangen te worden door provisionele commissarissen, benoemd door het stadsbestuur. In de praktijk waren dit vaak de oude bestuurders, die vanwege hun kennis van zaken herbenoemd werden.

Een andere opvallende ontwikkeling in deze periode is de vestiging van een aantal 'Fransche behangers' in de Republiek die zich als zodanig aanprezen aan het publiek. Hoewel gering in aantal was de invloed van in ieder geval een aantal van hen groot. Deze ontwikkeling wordt verder besproken in § 4.5.

4.1.2 Opdrachtgevers: de stadhouders

In tegenstelling tot de voorgaande periode zou er in dit tijdvak door de Oranjes wel gebouwd worden, voornamelijk in Den Haag. Grote projecten moesten

echter wachten tot de meerderjarigheid van Willem V en prinses Carolina. Na het overlijden van Willem IV was Pieter de Swart in 1753 ontslagen. De Lage werd op zijn eigen verzoek ontslagen van het opzicht over de stadhouderlijke verblijven. In zijn plaats werden Lodewijk Coulon en David van Stolk aangesteld.⁵ Voor grote opdrachten was nu geen plaats. Na het overlijden van prinses Anna in 1759 waren de minderjarige prins Willem (later V) en prinses Carolina onder regentschap gesteld van hun grootmoeder, Maria Louise, en van de hertog van Brunswijk, Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel-Bevern (1718-1788). Vooral de hertog oefende tot zijn gedwongen vertrek in 1785 een grote invloed uit op Willem V. In 1760 trouwde Carolina met de Duitse vorst Karel Christiaan van Nassau-Weilburg (1735-1788). Het paar vestigde zich in 1766 in Den Haag, waar zij een door Pieter de Swart ontworpen stadspaleis aan het Korte Voorhout betrokken, de huidige Koninklijke Schouwburg. 1766 was ook het jaar dat Willem V meerderjarig werd; hij werd geïnstalleerd als stadhouder. Een jaar later trouwde hij te Potsdam met prinses Wilhelmina van Pruisen (1751-1820). De jonge bruid was een nicht van zowel de hertog van Brunswijk als van Frederik de Grote, aan wiens hof zij grotendeels was opgevoed. Het huwelijk gaf aanleiding tot nieuwe werkzaamheden in de verschillende paleizen. Er dienden appartementen ingericht te worden voor de bruid.

In dit tijdvak waren er meerdere periodes waarin de verblijven van de stadhouder in onbruik waren – gedurende de minderjarigheid van de prins, en tijdens zijn tijdelijke vertrek uit Den Haag in 1787 bijvoorbeeld. De kwetsbare stoffen en het papierbehang hadden te lijden onder vocht als gevolg van de leegstand. Bovendien werden de verblijven al snel als verouderd beschouwd en dienden ze steeds weer aangepast te worden aan de nieuwe mode, om de stadhouders waardig te zijn. De verderop besproken herinrichtingen van het Stadhouderskwartier op het Binnenhof zijn daarvoor exemplarisch. [§ 4.3] Tegelijkertijd kampte het hof van Willem V met grote geldproblemen en werd er meerdere malen getracht te bezuinigen op de hofhouding. De antipathie tegen de stadhouder nam steeds verder toe, en in 1787 zag Willem V zich genoodzaakt Den Haag te verlaten. Hij vestigde zijn hof een jaar lang in Nijmegen, waar hij kon beschikken over een appartement in het Valkhof. Na tussenkomst van zijn neef, Frederik Willem II van Pruisen, kon de stadhouder in 1788 met zijn gezin terugkeren naar Den Haag. Daar werden de bouwactiviteiten voortgezet, om in 1790 en 1791 de huwelijken van de oudste twee kinderen van Willem V en Wilhelmina te vieren. In 1795 ontvluchtte Willem V de Republiek voorgoed, zijn verblijven grotendeels ingericht achterlatend. Die werden daarop inbeslaggenomen door het nieuwe gezag, waarop nieuwe inventarissen werden gemaakt. Maar een klein deel van de meubelen van de stadhouders bleef bewaard, met name op Huis ten Bosch. Voor het overgrote deel moeten

we genoeg nemen met de beschrijvingen, rekeningen en een enkel meubel weergegeven op portretten van de stadhoudelijke familie.

4.1.3 Opdrachtgevers: particulieren

Particuliere opdrachtgevers zijn ook in de tweede helft van de achttiende eeuw beter vertegenwoordigd. Onder een kleine groep particulieren vindt een grote bouwactiviteit plaats. In Haarlem beschikken we gelukkigerwijs over een ‘reeks’ van huizen die nieuw gebouwd of gemoderniseerd werden aan het einde van de achttiende eeuw, en waarvan een groot deel nog bewaard is gebleven. In de laatste jaren kwamen ondermeer het Hodsonhuis (Spaarne 17), het Kopshuis (Nieuwe gracht 47) en de buitenplaats Welgelegen (1789-1792) tot stand. De opdrachtgevers waren onderling aan elkaar verwant door familiebanden. De Amsterdamse stadsbouwmeester Abraham van der Hart (1747-1820) had hier een belangrijk aandeel in.

4.1.4 Mode en technieken – ontwikkelingen

Ledikanten

Horrix adverteerde niet voor niets met meubelen naar ‘de nieuwste smaak te Parys’: ook in deze periode was de Franse (hof)mode dominant. Horrix noemt in zijn advertentie ledikanten in de stijlen die zijn klanten kenden van de verschillende prentseries ‘Cahiers de lits’, zoals gepubliceerd door Franse ontwerpers ‘Liard’, Juste Nathan Boucher (1736-1782) en Jean-Charles Delafosse (1734-1789) en de in de jaren 1780-1790 werkzame Richard de Lalonde. [afb. 4.4-4.6] Zonder twijfel had Horrix deze prenten in huis. Oudschepen Bartholomeus van der Velde liet in 1772 een ‘turks paviljoentje’ bekleed met sits na.⁶ In de prentseries van Boucher komen ook ledikanten ‘à l’Angloise’ voor, die weinig meer van doen hebben met de ‘Engelse bedden’ zoals die aan het begin van de eeuw gemaakt werden. Vanaf waarschijnlijk de jaren 1750 kwamen ledikanten in de mode met meer uitbundige hemels met snijwerk. De ledikanten zoals weergegeven op de prenten hebben een hemel die aan de muur bevestigd werd en eenvoudige, afhanginge gordijnen. Bij het ledikant ‘à la Polonaise’ waren er op de vier hoeken van het bed gebogen ijzeren posten geplaatst die de hemel omhoog hielden. In de collectie van het Rijksmuseum bevinden zich drie hemelbedden in de nieuwe smaak. [afb. 4.1-4.3] Bij het bed ‘à la française’ zien we onder het meubel festoenen van stof aangebracht, iets wat in de jaren 1770-1780 ook in de mode was bij zitmeubelen (en soms zelfs tafels). [afb. 4.23]

Stoffen

Het harentijn verdween in deze periode naar de achtergrond als bekledingsstof, terwijl damast, zijde, moor en lampas onverminderd populair bleven. Sits werd nog volop gebruikt, maar in de laatste jaren van de eeuw toch ouderwets

bevonden. Hetzelfde gold voor bedrukt trijp, dat nog tot eind jaren 1770 op meubelen aangebracht werd met vergulde siernagels. De kleuren van de stoffen werden lichter en de motieven verfijnder. De 'bizarre' en rococo motieven maken eerst plaats voor meer naturalistische voorstellingen en vervolgens voor de klassieke vormen van het neo-classicisme. In Lyon werden voor het Franse hof stoffen gecreëerd door ontwerpers als Phillipe de Lasalle (1723-1804) en de zijdefabrikant Claude Pernon (1753-1808). Zij ontwierpen vele panelen met arabesken die bestonden uit natuurlijke of klassieke motieven, omrand door bloemenslingers, en bijpassende randen die de plek innamen van passementen. De toepassing van deze randen is wel de belangrijkste ontwikkeling in de textiele aankleding van deze tijd genoemd. Zo kon men alleen met de stof een stoel bekleden of een wandvak vullen. Het textiel in de Kopskamer (§ 4.7) is hier een voorbeeld van.

Wandbekleding – papierbehang

Papierbehang lijkt redelijk laat zijn intrede te hebben gedaan in het representatieve interieur in de Republiek. Ondanks de handelscontacten met Engeland lijkt de Republiek deze ontwikkeling maar mondjesmaat over te hebben genomen. In het vorige hoofdstuk werden de enkele bekende voorbeelden al genoemd. Mrs. Calderwood kon zich bij haar bezoek aan Rotterdam in 1756 nog verbazen over het gebrek aan papier op de wanden: 'they have not come into the taste of paper in their houses, the quilt leather or silk, or tapestry is the only thing used'.⁷

In de Republiek waren het waarschijnlijk de Haagse behangers die als eerste papierbehang verkochten en aanbrachten. Of wellicht introduceerde prinses Anna de nieuwe wandpapieren aan het hof na haar huwelijk in 1734. De papieren behangsels op Het Loo en het Stadhouderslijk hof zijn vooral te vinden in de kamers van de hofdames, de slaapkamer van de jonge prins Willem V, en de kleedkamer van zijn vader, waar er een van 'Engelsch papier' was aangebracht.⁸

Dat was aan het eind van de achttiende eeuw zeker anders. Papier was inmiddels gemeengoed en had zich van de gangen en kabinetten naar de voorkamers verplaatst. Een bezoeker van het Oude Hof verwonderde zich er in 1790 wel over dat zelfs een kamer in het appartement van prins Frederik met papier was behangen. Prinses Wilhelmina vond het 'papier des Indes fond verd' juist 'très joli'.⁹ In de Republiek waren nu meerdere behangselproducenten te vinden, die papierbehang maakten dat in kwaliteit en ontwerp kon concurreren met buitenlandse producten. In Amsterdam waren dat onder andere Pierre Bourier, Georges Berger en de dames Desseny de Fonteny en comp. (sinds 1776). [afb. 4.7] Waar deze fabrikanten eerst werkten met een enkele winkel in de stad die hun stalen op voorraad had, zouden ze aan het eind van de eeuw de stalen via vele behangers vertonen. Vanaf 1777 exploiteerde de Vaderlandse

Maatschappij van Rederij en Koophandel ter Liefde van het Gemeenebest te Hoorn een behangselmakerij. Hier produceerde men schilderijen op papier en op doek. De behangselmaatschappij werkte met een eigen, rondreizende vertegenwoordiger. Dat de kamerbehangers daarvan concurrentie ondervonden, blijkt uit de casus rond het Catshuis te Leeuwarden, in het volgende hoofdstuk. (§ 5.4)

Zoals Mrs. Calderwood aangaf bleven naast de nieuwe stoffen en het papierbehang de tapijten en goudleer gewoon in gebruik. In 1785 adverteerde behanger Eyckenbroeck nog met 'nieuwmodische goudtleere'. [Adv. 114] Daarbij lijkt er ook enig antiquarisch besef op te komen – tapijten werden nu ook aangeschaft om hun oudheidswaarde. De behangers sprongen daar op in. In 1784 beval een zekere Hertog, 'Duitsch kamerbehanger', zich aan bij een ieder 'die eenige Kamers met oude Tapyten Behangen' had, om die als nieuw te maken, 'zonder eenig nat of valsche Couleuren aan dezelve te brengen'. [Adv. 107]

4.2 De firma's Deel en Colla - twee loopbanen

Vanaf de jaren 1740 kreeg de familie Dier concurrentie van twee andere Haagse behangersfamilies, die uiteindelijk de rol van hofleveranciers zouden overnemen. Dit waren de firma's van Noë en Johannes Colla en Abraham en Johannes Deel.

4.2.1 Noë Colla en zoon

Noë Colla werd in 1708 geboren te Maastricht als zoon van Noë en Anne Marq.¹⁰ Op 24 mei 1733 trouwde hij de Haagse Catharina van Wouw in de Scheveningse kerk. Het echtpaar kreeg vijf kinderen: Johannes (1736), Jean Pierre (1738), Judith (1740), Catharina (1743) en Noë (1749). Pas op 24 januari 1738 verwierf Noë het poorterschap van Den Haag. Op 28 mei van dat jaar schreef hij zich in bij het Sint-Nicolaasgilde als ledikantmaker, voor f 10,12,-. Zijn winkel bevond zich in de Wagenstraat.¹¹ Er is weinig bekend over zijn vroege activiteiten. Zijn vroegst bekende werk voerde hij uit met zijn eveneens uit Maastricht afkomstige zwager Jean Guerijn, met wie hij tussen 1742-1744 in compagnie was. Dit betrof reparaties aan verschillende behangsels in het Leidse Logement te Den Haag.¹² Guerijn had al sinds 1725 een winkel in de Venestraat en het is mogelijk dat Colla daar werkte voor hij zijn eigen winkel opende. Guerijn overleed echter in 1744, waarop Colla zijn werkzaamheden alleen voortzette.

In 1750 hertrouwde Noë te Delft met Maria Anna Renaut.¹³ In 1755 voerde hij werk uit voor Cornelis Aernout van Brakel (1733-1782) te Haarlem voor maar liefst f 842,-, voor niet nader omschreven werkzaamheden.¹⁴ In 1758 volgde een kleinere betaling door Van Brakel voor f 40,16,-.¹⁵ In 1761 kwam Fredrik Fijn uit Weilburg voor Colla werken als knecht. Fijn kwam in het

gezelschap van de prins van Weilburg mee naar Den Haag en keerde na zijn leertijd terug naar zijn geboortestad. Dit wijst erop dat de firma toen aan het hof goed bekend stond, maar hofopdrachten rond deze tijd zijn niet gevonden.

Noë's oudste zoon Johannes (geb. 1736) werkte mee in het bedrijf en vanaf 1762 veranderde de naam van de firma in 'Noë Colla en zoon'. Dat jaar werden zij de vaste behangers van het Logement van Den Briel in Den Haag, een rol die ze tot in ieder geval 1787 behielden. De meeste betalingen betroffen zeer kleine bedragen voor waarschijnlijk eenvoudige reparaties, zoals in 1769, toen de firma f 43,- betaald kreeg voor werkzaamheden aan het Logement.¹⁶ Een opvallende leverantie was in 1762 'een fluweele zak ter berging van de papieren ter vergadering van haar Ed.[ele] gr.[ootmogenheden]'; voor f 56,6,8.¹⁷ Hun positie leverde Colla en zoon ook werk in Den Briel op. In 1773 behingen zij de 'koninginne kamer' in de Stads Doelen aldaar voor f 155,-. Deze kamer was op 1 april 1772 gebruikt als feestzaal bij het tweede eeuwfeest van bevrijding van de stad door de watergeuzen, en blijkbaar vond de magistraat de kamer toen te ouderwets geworden. Ze wenste de kamer te moderniseren met een nieuwe schoorsteen, lambrisering en plafond. Boven de lambrisering kwam het behangsel van Colla. Het is onbekend hoe dit eruitzag, maar burgemeester De Graeff van Brielle kwam het behangsel uitzoeken in Den Haag.¹⁸ In 1782 schakelde de magistraat Colla nogmaals in voor een belangrijke opdracht. Zij wilden twaalf nieuwe kussens laten maken met het stadswapen erop. Daartoe zonden zij Colla een kussenblad als voorbeeld. Colla informeerde in binnen- én buitenland naar mogelijkheden, want hij kreeg betaald voor het verzenden van dit blad 'na een der fabricquen buijten s' lands'. Waarschijnlijk moet daarbij gedacht worden aan een tapijtweverij in Brussel, gezien de latere leverantie door Colla van tapijten uit die stad. [zie § 4.3] Uiteindelijk werd gekozen voor kussens met geborduurde stadswapens, vervaardigd door de weduwe Schul te Den Haag voor f 35,- per stuk. Zij leverde ook het benodigde onderlaken, maar de kussens moesten in Den Briel nog in elkaar worden gezet.¹⁹

1762 was verder een belangrijk jaar voor Colla en zoon, omdat zij daarin de stadhoudersstoel en de stoel voor de Drost van Drenthe leverden aan de Staten van Drenthe. Zij kregen f 355,- betaald voor de stadhoudersstoel, die Willem V kon gebruiken wanneer hij de vergadering van de Staten van Drenthe bijwoonde. [afb. 4.8] De stoel van de Drost kostte f 107,-. Hoe die stoel eruitzag, is onbekend, behalve dat het ook een armstoel betrof. Alleen de stadhoudersstoel bleef bewaard, in de collectie van het Drents Museum te Assen (inv.nr. H 1890-9). In 1969 werd de stoel gerestaureerd. Daarbij werd de stoel opnieuw gestoffeerd, het borduurwerk met stadswapen op de rug geplaatst en het voetenbankje gerepliceerd.²⁰ Het borduurwerk werd gekopieerd naar de stadhoudersstoel die in 1767 gemaakt werd voor de Admiraliteit van

Groningen, nu in het Rijksmuseum. [afb. 4.9] Hoe de oorspronkelijke bekleding eruitzag, is onbekend. De stoel voor Groningen werd overigens gekocht van de Haagse borduurwerker Jan de Meijer (1707-1788) en zoon. Zij hadden daar ervaring mee: in 1766 vervaardigden zij het geborduurd rugstuk voor een stadhoudersstoel voor de Nassause Domeinraad. Dit bestond uit 'het wapen van Zijn Hoogheid in de midden en een boort rondom met goud geborduurd en een kussen met de wapenen van Holland, Zeeland en Wesvriesland in de midde en een boort rontom, een dito kussen, etc.' en kostte 512 pond.²¹ Het wapen op de Groningse stoel werd echter gemaakt door een andere Haagse borduurwerker, Dirk Schel (1706-1777), en kostte f 200,10,-.²² Gezien de Haagse herkomst is het aannemelijk dat De Meijer of Schel ook voor de Drentse stoel het borduurwerk vervaardigden, dat slechts f 100,- kostte. De Drentse stoel komt qua vorm meer overeen met de stadhoudersstoelen geleverd voor Amsterdam in 1768, al is die laatste verguld. [afb. 4.10] Ook de stoelenmaker zal uit Den Haag afkomstig zijn, maar die is bij geen van de stoelen bekend.

In 1767 komen we Colla en zoon voor het eerst voor als leverancier aan het hof. Zij leveren drie wandtapijten voor de antichambre van prinses Wilhelmina in het Stadhouderslijk hof te Den Haag, voorstellende 'de boereij van Teniers', voor maar liefst f 3.960,-. De tapijten kwamen uit Brussel, volgens een reiziger die in 1785 het paleis bezocht.²³ Het is niet bekend om welke weverij het ging, en gezien de grote populariteit van reeksen naar werken van de familie Teniers is het ook ondoenlijk na te gaan welke voorstellingen betrof.²⁴

In 1771 volgde Colla de firma Dier op als 'behangen van des Graaffelijkheydswerken tot de Departementen van het stadthouderslijk quartier, stallen en gevolgen en de Capelle ten Hove', wat vaste inkomsten aan jaarlijks onderhoud opleverde.²⁵ In 1772 verzorgden zij de stofferingen voor de verbouwde hofkapel, bestaande uit 'meerdere tapisserijen aan 't gestoelte van Zijne Doorl. Hoogheid', beklede banken en tribunes, glas- en deurgordijnen.²⁶ Dat jaar werd Noë echter ziek.²⁷ Hij overleed in 1776. Johannes zette het bedrijf daarna alleen voort. Johannes was in 1763 getrouwd met Cornelia Philippina Prangan.²⁸ Het paar kreeg in ieder geval drie kinderen: Johannes Noach (geboren 1767), Johanna Cornelia (1770) en Willem Cornelis (1774).²⁹

Voor een behangersbedrijf dat een behoorlijke omvang en een belangrijke klantenkring moet hebben gehad, is er eigenlijk maar weinig uitgevoerd werk bekend. In 1772 behing Colla de regentenkamer van het Hofje van Van Aerden te Leerdam met goudleer. Colla bracht daarvoor ook het tengelwerk aan, en leverde nog een 'Chineesch papieren schilderij' voor de schoorsteen.³⁰ Verdere klanten zijn gevonden in de Haagse notariële archieven, voor zover ontsloten op naam. Onder hen waren Anna Petronella van Schuylenburg (1693-1766) en Anna Catherina Mijlhuyse.³¹ Allen behoorden tot de lage adel of gegoede burgerij. Uit de notariële akten komen ook een paar toeleveranciers van Colla

naar voren. IJzerwaren werden gekocht bij de Haagse ijzerhandelaar Hermanus van Valkenburg.³² Er is een verband met de schilder Johannes Jacobus Advance, voor wie Colla en zijn vrouw in 1775 borg stonden.³³

In 1789-1791 volgden weer grote hofopdrachten, nu voor het vernieuwde Stadhouderskwartier in Den Haag. Johannes Colla kreeg in 1789 in totaal maar liefst f 11.894,- betaald voor werk aan de bel-étage.³⁴

In 1795 voerde Johannes nog reparaties uit aan het Huis der Administratie te Den Haag voor f 176,-.³⁵ Datzelfde jaar werd hij benoemd tot provisionele commissaris in de nieuwe regering van Den Haag.³⁶ Hij overleed na 1799 en werd opgevolgd door zijn zoon Johannes Noach.

4.2.2 De familie Deel

De familie Deel was vanaf de jaren 1760 de grootste concurrent van Colla en zoon, voor het verkrijgen van hofopdrachten. De eerste bekende behanger uit deze familie was een Johannes, in 1688 in Den Haag geboren als zoon van Engelbertus Deel en Agatha van Standingen.³⁷ Hij trouwde Maria van den Putte in 1711.³⁸ Op 4 september 1711 werd Johannes lid van het koopmansgilde, met de vermelding 'stoffe en ledikantmaker in de Venestraat'.³⁹ In 1718 kocht hij een huis in de Venestraat.⁴⁰ Johannes werd in 1731 gekozen tot deken van het koopmansgilde, een rol die hij bijna onafgebroken vervulde tot 1747. In 1735-1739 deed hij grote leveranties voor het verbouwde stadhuis in Den Haag. Hij behing het burgemeestersvertrek met 31 banen zijdekaffa, met karmozijnrode bloemen op een goudgele grond voor f 2.050,-. De 24 stoelen van het vertrek werden in een bijpassende gele zijdekaffa bekleed voor f 384,-. De stoffen kwamen uit Amsterdam. Deel reisde maar liefst driemaal naar de stad hiervoor, ongetwijfeld om voldoende bijpassende stoffen te vinden. De schepenkamer behing hij voor f 405,- met geel ('jonquille') trijp dat hij liet bedrukken met bloemen.⁴¹ In 1743 volgde Johannes Deel de firma Tourneur en Guerijn op als vaste leverancier van de Grafelijkheidsgebouwen. Johannes was zeer succesvol: in het testament dat hij vlak voor zijn overlijden in 1766 liet opmaken werd zijn vermogen als onder de f 50.000,- gegeven.⁴²

Zijn oudste zoon Abraham Deel (1718-1797) schreef op 18 mei 1745 zijn ledikantmakerswinkel in de Hofstraat in bij het Haagse koopmansgilde.⁴³ Een maand voordat hij zelfstandig werd was Abraham getrouwd met Anna Françoise Aquitons uit Den Haag. Zij kregen 11 kinderen, van wie de oudste zoon Johannes (1746-1808) de winkel voort zou zetten. [Bijlage 5: 4.2 Stamboom familie Deel]

Ook van Abraham Deel is een eerste opdracht bekend uit het kasboek van Cornelis Aernout van Brakel.⁴⁴ Deel zou eerder dan Colla voor het stadhouderskwartier werken: in 1758 volgde hij zijn vader op als vaste leverancier

van de Grafelijkheidsgebouwen. In 1759 voerde hij behangerswerk uit aan het Naturaliënkabinet voor f 931,15,-. Het kabinet werd dat jaar ondergebracht in het Stadhouderskwartier op het Binnenhof.⁴⁵ In 1766 werkte Abraham aan de inrichting van het Prinsenlogement in de Abdij van Middelburg, samen met Isaac Dier en de plaatselijke kamerbehangers A. Boudewijnse en G. du Moulin, voor de intocht van Willem V aldaar.⁴⁶ Deels aandeel het jaar daarop aan de herinrichting van het Stadhouderskwartier was bescheiden, maar in de jaren die volgden tot het vertrek van de stadhouders zouden zijn leveranties bijna f 45.770,- belopen. [Zie Bijlage 5: 4.2]

In 1771 trad zoon Johannes Deel toe tot het koopmansgilde van Den Haag, waarvan zijn vader deken was sinds 1746.⁴⁷ Johannes trouwde in 1772 met Johanna Margaretha L' Abbé.

Ook particulieren wisten de firma Deel te vinden. Evenals bij Colla biedt het notarieel archief van Den Haag een inkijk in de verdere klantenkring. Uit namen als die van Halewijn en baron Torck van Rosendael komt hetzelfde beeld naar voren als bij Colla: de firma bediende de gegoede burgerij tot de hoge adel. Wat Deel precies leverde wordt niet duidelijk uit deze vermeldingen, op een enkele uitzondering na: voor 'Van Lobenthal' maakte Deel matrassen voor f 32,10,-.⁴⁸ Hopelijk levert de voortgaande digitalisatie van archieven in de toekomst meer gegevens op, die het beeld van hun werkzaamheden completeren. In januari 1797 overleed Abraham Deel. Johannes zette de werkzaamheden nog voort tot zijn eigen overlijden in 1814.

4.3 Casus: Deel en Colla voor het Stadhouderskwartier

4.3.1 De hoforganisatie onder Willem V

In 1749 had Willem IV een Hofcommissie in het leven geroepen, in een poging meer grip te krijgen op de kosten voor de hofhouding en daarmee zijn schulden.⁴⁹ De Hofcommissie, bestaande uit vier of vijf hoffunctionarissen, bestuurd voortaan de hofhouding.⁵⁰ Zij zorgde voor de administratie, betaalde de lonen, stelde instructies en reglementen op voor het personeel, evenals voor alle ceremoniën.

De kosten voor de behangerswerkzaamheden waren steeds een punt van aandacht. Zo ondertekende Johannes Deel een verklaring dat hij de stadhouder niet méér zou berekenen dan hij aan particulieren deed, namelijk 24 stuivers per knecht per dag. Dat tarief zou hij ook rekenen als de knechten naar de 'buitenhuizen' gingen, dat wil zeggen de huizen buiten Den Haag, met uitzondering van de kosten voor reis- en kostgeld. Huis ten Bosch mocht niet als buitenhuis worden beschouwd – daarvoor mocht Deel dus geen extra kosten in rekening brengen. Wanneer Deel de loge in de Haagse Comedie in orde bracht

voor een bezoek van de stadhouder – wat onder andere inhield dat hij de kleden neerlegde en weer wegnam – mocht hij daar 6 stuivers per keer voor rekenen.⁵¹ De akte is ongedateerd maar stamt mogelijk uit 1743, toen Deel aangesteld werd als vaste behanger van de Graaffelijkheidswerken.

In het archief van de Hofcommissie bevindt zich verder een ongedateerde ‘Instructie voor de tapissier Dier’.⁵² De akte begint met de aanhef ‘Wij Louis’, wat erop duidt dat deze opgesteld moet zijn tussen 1759-1766, toen Lodewijk, hertog van Brunswijk, besturend voogd van Willem V was. De akte betrof dus Matthijs Dier Tange en niet zijn oom Isaac, die in 1756 was overleden. De akte vermeldt geen vaste aanstelling of beloning, en er zijn ook geen periodieke betalingen aan Dier Tange gevonden die wijzen op een aanstelling aan het hof. De akte had dus betrekking op zijn werkzaamheden als vaste behanger van het Stadhouderskwartier en de Hofkapel. Vandaar dat Dier Tange in de lijkstatie van prinses Anna in 1759 niet meeliep als hof tapissier, maar in de symbolische functie van heraut der wapenen, zoals zijn oom daarvoor in de lijkstatie van Willem IV.

De ‘Instructie’ was erop gericht de activiteiten van de behanger te controleren. Dier Tange werd opgedragen ‘zich in het waarnemen van zijn dienst te reguleren’. De bedoelde dienst betrof het ‘behoorlijk toezicht’ over de meubelen in alle huizen en gebouwen, en voorts ‘alles wat tot derselver reparatie, onderhoud en verbeetering betrekkelijk is’. In de eerste plaats dienden zijn leveranties dezelfde prijs en kwaliteit te hebben als in andere winkels gewoon was, en conform de afspraken met de desbetreffende kastelein te zijn. Nieuwe meubelen mocht Dier Tange alleen maken na order van de kamerheer of de Hofcommissie, en reparaties mocht hij alleen verrichten met voorkennis van de kasteleins. Blijkbaar had hij wat dat betreft – net als Courtonne eerder – enige vrijheden genomen. Dier Tange diende zijn rekening voortaan te splitsen naar gebouw en dag, zonder verzamelposten op te nemen, en verder naar nieuw werk en reparaties. Zijn rekeningen kon hij indienen bij de kasteleins, die ze moesten goedkeuren en indienen bij de Hofcommissie. Anderzijds kreeg Dier Tange ook enige controle toebedeeld: hij diende de rekeningen van goederen geleverd door andere leveranciers te examineren en goed te keuren.

Wanneer hem door de Hofcommissie opgedragen werd op de buitenhuizen te werken, mocht hij daarvoor geen hoger dagloon rekenen dan gebruikelijk was. Helaas wordt dat gebruikelijke tarief hier niet vermeld. Ieder voorjaar moest Dier Tange samen met de kasteleins een ronde doen door de huizen, om te kijken waar reparaties nodig waren. Een lijst hiervan met opgave van de kosten diende eerst aan de Hofcommissie voorgelegd te worden en door hen te worden goedgekeurd voordat hij de werkzaamheden mocht uitvoeren. Ten slotte diende de behanger zich te gedragen ‘als het enen trouw en eerlijk Tapissier beaamd [sic]’, en vooral geen giften van andere meubelleveranciers aan te nemen, of die

zelf aan de bedienden te geven. Hierop legde hij een eed af in handen van de Hofcommissie.

Matthijs Dier Tange speelde een rol bij de aankleding van het huwelijk van prinses Carolina in 1760. Voor het huwelijksfeest op 5 maart 1760 werd het Oude Hof in orde gebracht. Op order van Dier Tange decoreerde de firma van Jan Hendrik Troost van Groenendoelen uit Amsterdam een zaal met schilderijen. Dit weten we, omdat de drie knechten die de schilderijen uitvoerden een jaar later een getuigenis bij de notaris lieten vastleggen, op verzoek van hun opdrachtgever. Tijdens het schilderen van de zaal hadden zij – Jacob Cats (1741-1799), Rutger Camerling (1737-1776) en Hendrik Mooij (1737-1801) – namelijk regelmatig koffie en thee gekregen van de dienstmeiden, waarvoor blijkbaar nu betaald diende te worden. De knechten meenden echter dat ze de dranken uit beleefdheid hadden gekregen, zoals dat naar hun zeggen vaker gebeurde bij ‘andere fatsoenlijke luijden’. Bovendien wisten ze zeker dat hun baas geen opdracht gegeven had om de dranken aan hen te schenken tegen betaling. Verdere documenten over deze kwestie ontbreken, die wel in de minne geschikt zal zijn.⁵³

Helaas ontbreken ook rekeningen, waaruit blijkt wat de drie schilders precies vervaardigden. Wel is er een ‘Omstandige Beschrijving’ van het huwelijk, uitgegeven door Stephanus de Groot te Den Haag, waarin de feestzalen nader omschreven worden.⁵⁴ De grote zaal, waar het diner gehouden werd, was ‘op het fraeyst Geillumineert en met Zinnebeelden versiert’. De bruiloftszaal was aldus de schrijver ‘Koninglijk geordonneert’. Tussen de penanten hadden ‘de beroemste Meesters’ festoenen van allerlei soorten bloemen geschilderd, ‘en tusschen dezelve hongen zeer fraeye op de wyze als Lusters geschilderde Zinnebeelden, welke met honderden Ligten gegarneerd waren’. In het midden van de bruiloftszaal stond een tafel ‘in de vorm van een dubbel kruis’, met daarop het dessert van suikerwerk. Dit was in de vorm van meerdere tempels, oude adellijke kastelen, gebouwen en bloemperken, met de wapens van het bruidspaar erin. De ondergrond was ‘op een zo cierlijke en konstige wijze bestrooit, dat het voor de allerfraeyste met de naeld geborduurde Tapijten niet behoefde te wijken’. Vier andere tafels in de zaal boden plek aan 110 gasten. In de twee zijvleugels stonden lange tafels met tempels, waarschijnlijk ook van suikerwerk, die betrekking hadden op het huwelijk. Voor de glazen waren ‘differente zoorten’ geschilderde chassinetten geplaatst. Mogelijk hadden de schilders ook daar een aandeel in. De gevel van het paleis was verder verlicht en had ‘fraeye Decoratien’, die betrekking hadden op het huwelijk. Mogelijk had Dier Tange verder een rol in de aankleding van de tafels en de ramen.

In 1771 vertrok Matthijs Dier Tange uit Den Haag – hij verruilde de hofstad voor Salem in Amerika. Vanaf 1775 vervolgde hij zijn loopbaan in de koloniën

Essequebo en Demerary in Nieuw-Guinea. Noë Colla en zoon werden daarop op 25 februari 1771 aangesteld tot 'behangers van des Graaffelijkheidswerken tot de Departementen van het stadthouderlijk quartier, stallen en gevolgen en de Capelle'.⁵⁵ Abraham Deel was in 1758 zijn vader opgevolgd als vaste leverancier van de Grafelijkheidsgebouwen. Noch met Colla, noch met Deel zijn contracten bekend, en ook hier was dus sprake van een verband als 'preferred supplier', eerder dan een vast dienstverband met bijbehorende beloning.

Samen met de Domeinraad boog de Hofcommissie zich in de jaren 1780 over de vraag hoe er verder op de personeelskosten bezuinigd kon worden. Ondanks de prijsafspraken met de kamerbehangers kwam de Hofcommissie in 1782 tot de conclusie dat 'er een aanmerkelijk voordeel en grote nuttigheid voor zijn Hoogheids dienst, zouden ontstaan ingeval er een bekwaam persoon onder de naam van *valet de chambre tapissier* op een vast jaarlijks tractement wierd aangesteld' [...], 'voor al het daags behangerswerk zowel binnen als buiten Den Haag'.⁵⁶ Op 10 april werd een voorstel daartoe gedaan in de vergadering. Kamerheer Van der Heiden,⁵⁷ die lid was van de Hofcommissie, besprak het voorstel met Willem V, die het goedkeurde. De Hofcommissie had ook al een kandidaat in gedachten: Fredrik Scharff (ca. 1741-1809). Er zijn geen sporen van zijn werk gevonden vóór 1782, jaarrekeningen uit de periode 1766-1782 ontbreken helaas. Waarschijnlijk was deze Fredrik een relatie van de leverancier 'A. Scharff', die in 1782 damasten leverde en behangerswerk uitvoerde.⁵⁸ Volgens de Hofcommissie was er in ieder geval 'een ondervinding van eenige jaren dat den Behanger Scharff daartoe de vereischte qualiteiten bezit'. Ook hiermee stemde Willem V in. Scharff werd per 1 september 1782 aangesteld als 'tapissier suivant la cour' op een jaarloon van f 400,-, waaronder f 50,- voor zijn 'wijn en ontbijt'. Zijn reiskosten mocht hij apart declareren, evenals f 1,- per dag wanneer hij buiten Den Haag werkte. Er werd een instructie opgesteld voor de nieuwe hoftapissier, waarvan meerdere kladversies bewaard bleven.⁵⁹ Scharff mocht zelf geen meubelen leveren, maar diende alleen op order van de Intendant-generaal meubelen in andere winkels te kopen en te verwerken. De Intendant-generaal was zijn opdrachtgever, en zonder diens toestemming mocht hij geen 'wercken of arbeid' ondernemen. Interessant is dat hier in eerste instantie 'kamerheer' stond in plaats van Intendant-generaal, wat werd doorgestreept. In een eerdere versie van de instructies stond nog dat ook de kasteleins Scharff opdrachten konden geven. Beiden werden geschrapt ten gunste van de intendant-generaal. Ondanks deze afspraken lijkt het erop dat in de praktijk ook de controleurs van de Domeinraad en de Rekenkamer een rol speelden in de opdrachtgeving. Scharff moest net als Dier gespecificeerde rekeningen opstellen, zonder verzamelposten, zodat gecontroleerd kon worden waar, wanneer en met hoeveel knechten hij gewerkt had. Daarnaast diende hij samen met de conciërges de rekeningen van andere meubelleveranciers op

juistheid te controleren. Tussen 1782-1790 diende Scharff vele rekeningen in, die samen neerkwamen op f 12.651,-.⁶⁰ [Bijlage 5: 4.2]

4.3.2 De herinrichting van het Stadhoudelijk kwartier vanaf 1767

De inrichting van de Oranjepaleizen werd gemoderniseerd in de aanloop naar het huwelijk van Willem V in 1767, zodat de bruid in ieder paleis over een eigen appartement kon beschikken. In het Stadhoudelijk kwartier werden daartoe de voormalige vertrekken van het Naturaliënkabinet en de bibliotheek op de tweede etage gebruikt. De verzamelingen waren in 1766 al overgebracht naar een speciaal daartoe aangekocht pand aan het Buitenhof en de vertrekken werden heringericht door de Erven Dier & comp. Zij kregen f 2.710,- betaald voor arbeidsloon en leverantie van meubelen. Ongetwijfeld verwerkten zij daarvoor de stoffen geleverd door Dirk van der Meulen uit Amsterdam, die maar liefst f 10.092,- kreeg voor 'geleverde syde Stoffen tot het meubileeren der vertrekken op 't stadhoudelijk hoff welke tot hier toe bibliotheecq en rareteytkabinet syn geoccupeert geweest'. Ook de kastelein deed inkopen voor de inrichting, maar diende hiervan helaas alleen een verzamelstaat in.⁶¹

In januari 1767 werd opdracht gegeven de vrijgekomen vertrekken ten spoedigste te veranderen in een appartement voor de prinses, wat nieuwe uitgaven noodzaakte. Voor deze en de andere wijzigingen werd een memorie opgesteld door de controleur van de Grafelijkheidswerken, generaal Jacob Pierlink. Net als De Lage voor hem was militair Pierlink een ingenieur, die vooral belast was met onderhoud aan de gebouwen. Hij vervaardigde evenwel de tekeningen voor de interieurwijzigingen. Pierlink raamde de benodigde aanpassingen op f 22.170,-, een bedrag dat door de behangerskosten en de stoffen samen alleen al overschreden zou worden.⁶² De uitgaven aan de architectuur kwamen steeds op rekening van de Rekenkamer van de Grafelijkheidswerken, terwijl uitgaven voor meubelen uit de privékas van Willem V bekostigd werden.

Dit zou de laatste grote vernieuwing zijn waarin de Erven Dier & comp. een aandeel hadden. Zij kregen in 1767 f 12.300,- betaald voor leveranties en arbeidslonen aan kamerbehangsels en meubelen voor het nieuwe appartement. Stoffen daartoe werden ditmaal geleverd door Essaie Gillot, voor bijna eenzelfde bedrag als een jaar eerder: f 11.442,-. Hieronder waren weer meubeldamasten en taf, maar ook zijde, moir en goudleer.⁶³ Het is zeer lastig na te gaan waar deze behangsels geplaatst werden of voor welke meubelen ze gebruikt werden. Van het Stadhoudelijk kwartier bestaat een inventaris uit 1763 en vervolgens een uit 1796, opgemaakt nadat de stadhoudelijke familie gevlucht was.⁶⁴ Een vergelijking tussen beide wordt bemoeilijkt doordat er in de tussenliggende periode meerdere wijzigingen aan het interieur plaatsvonden. Zo liet Wilhelmina in 1775 de bespanningen in haar audiëntiekamer alweer vervangen door geborduurde behangsels, mogelijk van eigen hand.⁶⁵ In de inventaris van

1796 worden de wandbespanningen niet allemaal beschreven. Bovendien nam de stadhouder ook goederen mee op zijn vlucht naar Engeland. Voor een aantal vertrekken valt informatie te halen uit de *Guide ou nouvelle description de La Haye et de ses environs*, uitgegeven in 1785, die een korte beschrijving van de appartementen geeft.

De erven Dier kregen nu concurrentie van de andere grote behangers in Den Haag: Deel en Colla. Via Colla werden als hierboven beschreven wandtapijten besteld voor de antichambre van de prinses. Een veel kleinere leverantie door hem van geschilderd papierbehang à f 114,- in oktober 1767 was wellicht bedoeld als tijdelijk behangsel, zo vlak voor de komst van het paar naar Den Haag. Abraham Deel had een veel kleiner aandeel in de werkzaamheden: hij leverde een Chinees behangsel en papierbehangsels, het is onbekend voor welke vertrekken. Verder werd bij Horrix voor f 1.525,- aan meubelen gekocht, waaronder tafels en commodes. Andere meubelleveranties werden gedaan door de kabinetwerkers Theodoor Borneman (1735-1798), Johan Hendrik Nöhr (ca. 1711-1790) en Anthony Sardijn (1723-1809). Uit Parijs kwamen enkele klokken, door bemiddeling van de ambassadeur van de Republiek, Mattheus Lestevenon van Berkenrode (1715-1797).⁶⁶

De beeldhouwers Cornelis Engenraam en Anthonij Lannoiij vervaardigden het snijwerk tot een *lit d'ange*, wat ongetwijfeld door Dier behangen zal zijn. Mogelijk is dit ledikant te zien op een tekening, nu bewaard bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (inv.nr. VE-1419). [afb. 4.12-4.13] In 1773 verzocht prinses Wilhelmina namelijk de Raad om middelen tot een aanpassing van haar slaapkamer, door een alkoof te plaatsen, waarbij een tekening overlegd werd. De Raad ging akkoord. De betreffende tekening toont een plan voor een alkoof in de stijl van de jaren 1770. Het ledikant daarin is versimpeld weergegeven, maar geeft enig idee van de stijl: een ronde hemel met afhangende gordijnen over een bed met hoofd- en voeteneind. In de *Guide* (1785) wordt het ledikant van de prinses echter beschreven als een 'lit en pavilion à la turque'. [afb. 4.3 en 4.6] Dit type ledikant werd juist overdwars tegen de muur geplaatst (in tegenstelling tot het ledikant op de tekening) en had een rugstuk en zijstukken op gelijke hoogte, omsloten door lijstwerk. In de inventaris van 1796 werd het ledikant hier omschreven als een 'groot extra fraai coepel ledikant behangen met rood en wit lampas'.⁶⁷

Wat de prinses van haar nieuwe vertrekken vond, is uit haar eigen woorden niet bekend. In ieder geval vielen de meubelen van Horrix in de smaak, want Wilhelmina zou in de volgende jaren regelmatig aankopen bij hem doen.⁶⁸ Over de rest was zij wellicht minder tevreden, gezien de vele wijzigingen die zij naderhand liet aanbrengen. Wat behangerswerk betreft, zouden de prinses zich vanaf nu voornamelijk wenden tot Deel en zoon, en de Fransman

Jacques Rogier. De aanpassingen werden nog niet voldoende geacht door het prinselijk paar. In 1768-1769 werd op verzoek van Willem V een nieuwe eetzaal gecreëerd in de kamer die vrij was gekomen door het vertrek van het kantoor 'van 's lands gemeene middelen.' Pierlink vroeg de Raad om toestemming tot 'het appropriëren van voors. kamer provisioneel met een eenvoudige lambris, een chambranle voor de schoorsteen met een ruwe kast op deselve, waarover het papier geplakt konde worden, etc.'⁶⁹ Bij alle aanpassingen zien we hetzelfde patroon: de stadhouder en zijn vrouw dienden een verzoek in bij de Raad, die na goedkeuring de controleur opdracht gaf tot uitvoering. De controleurs stelden een begroting op en voerden de regie over de uitvoering.

Wilhelmina als opdrachtgeefster

Terwijl Willem V niet blijk gaf van veel interesse voor de kunstnijverheid, trad zijn echtgenote meer naar voren als opdrachtgeefster en stond bekend om haar goede smaak. De eerste jaren na haar huwelijk deed Wilhelmina nog geen grote aankopen bij behangers. In 1775 gaf zij voor het eerst een opdracht aan een behanger om een nieuw behangsel te maken van klaproosrood en wit 'satinade'. De bestemming is onbekend. De stof werd betrokken bij de 'fabrikant Muller' te Amsterdam. Abraham Deel kreeg dat jaar driemaal betaald: f 394,17,-, f 247,- en f 145,13,-. Dit was ongetwijfeld voor het vervaardigen van het behangsel, de bijbehorende gordijnen en draperieën, zitmeubelen en het leggen van het Smirnaas tapijt, geleverd door de firma Laufman en Lenferink te Amsterdam voor f 512,15.⁷⁰ In 1775 kocht Wilhelmina verder een fauteuil en 26 'kamerstoelen' bij de Haagse kamerbehangster Jacques Rogier voor f 105,-.⁷¹ Het volgende jaar schafte Wilhelmina een ameublement aan bij Deel voor Het Loo, voor f 1.479,7,-. De stoffen daartoe werden nu geleverd door Dirk van der Meulen te Amsterdam voor f 1.109,-. Bij Rogier kocht ze dat jaar nog 12 stoelen 'met toebehoren' voor f 364,17,-.⁷² Wilhemina bleef trouw aan Rogier en Deel, en gaf hun jaarlijks kleinere opdrachten. Echt grote opdrachten blijven uit – waarschijnlijk omdat die via de Hofcommissie liepen. Alleen in 1787 kreeg Deel nog f 634,14,- betaald, terwijl Van der Meulen stukken lustrine leverde voor f 504,-, waarschijnlijk voor hetzelfde, onbekende project.⁷³

Naast de prinses gaven overigens de gouvernantes van de prinselijke kinderen opdrachten aan kamerbehangsters voor met name nieuwe ledikant-behangsels voor de kinderen en voor henzelf.

4.3.3 1789-1790 De vernieuwing van het Stadhouderskwartier

Al vanaf de jaren 1770 waren er plannen voor een nieuwe vleugel ter verbetering van het Stadhouderskwartier op het Binnenhof. Hiermee zou onder meer het gebrek aan representatieve ruimte in het paleis opgelost kunnen worden. Architect Friedrich Ludwig Gunckel (1748-1835), voormalig assistent van Pieter de Swart, kreeg in 1776 opdracht om ontwerpen daartoe te maken.

Op 25 februari 1777 werden zijn plannen goedgekeurd en kon de bouw aanvangen. Die zou veel vertragingen kennen.⁷⁴ Pas in maart 1782 stelden Gunckel en C.J. van de Graaff – die als controleur generaal de eindverantwoording aflegde – een memorie op de voor inrichting van de representatieve zalen op de bel-étage.⁷⁵ Die betrof vooral de wanden en werd erg summier beschreven. Voor de stoffeerders was er weinig werk: alleen de eerste zijkamer diende met ‘fraaije tapijten’ behangen te worden en twee kleinere kabinetten met ‘rijke stof’. Voor de verschillende eetzalen had men geschilderde behangsels in gedachte, terwijl de vestibule, de grote eetzaal en de danszaal houten betimmeringen kregen naast marmer en stucwerk. [afb. 4.11]

Pas vanaf 1789 werd er daadwerkelijk een begin gemaakt met de inrichting van de zalen. Toen het huwelijk van prinses Louise in 1790 aangekondigd werd, was er sprake van enige paniek, omdat ondanks de grote uitgaven de bel-étage nog maar provisorisch was aangekleed. Een nu verdwenen memorie van maart 1790 door architect Gunckel noemde nieuwe werkzaamheden voor maar liefst f 53.000,- om de vleugel geheel gereed te maken.⁷⁶ Colla en zoon zouden de belangrijkste leverancier zijn voor de meubilering, en declareerden in de periode 1789-1792 in totaal f 16.788,7,- voor leveranties en werkzaamheden verricht voor de ‘Eerste of Bel etage’. Abraham Deel leverde voor f 2.657,6,0 aan nieuwe ameublementen, en Scharff nog voor f 2.547,-. Mogelijk was dat laatste bedrag toch vooral voor onderhoud aan het oude kwartier. Daarnaast was nog enige concurrentie van de Haagse stoelenmaker Albert Eeltjes (1751-1836), die voor 491 pond fauteuils en canapés leverde, ‘met derzelver toebehoren’, dus bekleed.⁷⁷

Het is zeer lastig te achterhalen waaruit het aandeel van Colla en de andere behangers nu precies bestond. Het gebrek aan onderliggende rekeningen in het archief van de Hofcommissie laat zich hier sterk voelen. Op basis van de summieri aantekeningen bij de ordonnanties op de betalingen valt een aantal dingen te zeggen. Gezien het feit dat architect Gunckel een aantal betalingen goedkeurt, mag aangenomen worden dat hij een rol speelde in de keuze van de aankleding. In hoeverre de stadhouder zijn oordeel velde, is niet te achterhalen.

Tot het behangerswerk behoorde in ieder geval de aankleding van de kabinetten, waarvoor men als gezegd ‘rijke stof’ in gedachten had. In maart 1790 kreeg Van der Meulen f 3.695,- betaald voor stoffen: karmozijnrode lampas, lustring en rolarmozijsen ‘tot behangzels, gordijnen en stoelen tot ameubileren van de drie anti-chambres’.⁷⁸ Daaronder waren twee canapés en twaalf armstoelen met snijwerk in de tweede antichambre, geleverd voor 242 pond door beeldhouwer W. de Wit uit Den Haag.⁷⁹ De derde antichambre werd uiteindelijk niet met de rode stoffen bekleed, maar met een ‘Chineesch behangsel’.⁸⁰ Volgens een nu verloren gegane memorie was de stof, waarmee ook de acht armstoelen en ramen bekleed waren, van geborduurd satijn met groene (celadon) banden.⁸¹ Een bezoeker van het huwelijksfeest schreef: ‘De drie

voorzalen waren prachtig behangen met schoone vloertapijten belegd en met honderden waskaarsen op kristallen kroonen en armen verlicht'.⁸² De muziekzaal en de 'geschilderde galerij' hadden gordijnen van geel damast met blauwe ornamenten en gele zijde glasgordijnen eronder, terwijl de kleine eetzaal groen damasten gordijnen had. De damasten werden geleverd door de Amsterdamse firma Meyer en Roeters, voor f 7.877,-.⁸³ De stoffen voor de belangrijkste ruimten werden dus niet door Colla geleverd. Mogelijk vielen onder zijn leverantie de vele meubelen, zoals de tientalen witgeschilderde rieten stoelen, en de aankleding van de tweede etage met de slaapvertrekken.

In de kleinere vertrekken lagen vloerkleden, de meeste 'Brabants'. Deze tapijten werden mogelijk geleverd door de firma Piat Lefebvre en zoon uit Doornik, die in 1789 het ruime bedrag van f 4.131,15,- ontving voor tapijten 'in de appartementen in het Stadhoudelijk kwartier'.⁸⁴ Zij vormden een concurrent voor Colla, want zij kregen in 1790 betaald 'voor het decoreren van het groot cabinet, op het vernieuwde Stadhoudelijk kwartier, f 6.750,-'.⁸⁵ Daarvoor beschilderden en versierden zij het pleisterwerk en de bossering, en leverden tapijtwerk voor de wandvakken.⁸⁶ Deze aankleding is nog aanwezig.⁸⁷ Het vertrek wordt tegenwoordig gebruikt als ministerzaal.

Louise trouwde op 14 oktober 1790 in Den Haag met Karel Georg August, erfprins van Brunswijk-Wolffenbüttel (1766-1806). De nieuwe vleugel van het Stadhoudelijk kwartier was net op tijd klaar. Wilhelmina was na de eerste feestelijkheden in de nieuwe vleugel overigens tevreden over de aankleding: 'tout le monde trouve que cela s'arrange au mieux dans la nouvelle gallerie'.⁸⁸

4.3.4 1791: Het Oude Hof nieuw ingericht

In 1791 trouwde prins Frederik met Wilhelmina van Pruisen (1774-1837). Het paar betrok daarna een appartement in het Oude Hof. Wilhelmina schreef in een brief aan prinses Louise over de nieuwe inrichting: 'En montant par l'escalier derrière la maison on arrive d'abord a une anti-chambre que les jeunes époux auront en commun: elle est ornée d'anciens tableaux qui seront renouvelés; à droite on arrive à l'appartement de la Princesse. On entre d'abord dans une seconde anti-chambre, tapissée de beau papier d'arabesques'. Dit papier was een geschenk van prinses Louise; Wilhelmina vond het 'réellement charmant'. 'De là on arrive à la chambre de présence meublé de damas de trois couleurs; on vient ensuite à la chambre à coucher qui est très grande'. Het ameublement van het naastgelegen kabinet moest nog uitgezocht worden. De prins had een appartement tot zijn beschikking bestaande uit twee opeenvolgende kamers, waarvan de eerste behangen was met het eerder genoemde groene 'papier des Indes'. De tweede kamer had een effen papierbehang. Hier kon Frederik zijn schilderijen en prenten ophangen. Verder had de prins nog een groot kabinet,

klein kabinet en garderobe tot zijn beschikking. We kunnen hieruit concluderen dat het papierbehang zijn plek had veroverd als modieuze wandbekleding. De prinses was tevreden over de inrichting, waarvan zij eerder gesteld had dat het budget te klein was om er een aangenaam en modieus vertrek van te maken. 'We zullen zien wie er gelijk krijgt', schreef zij, daarmee aangevend dat de Raad de plannen wel aan haar voorlegde maar dat zij ook een zekere autonomie had bij de uitvoering daarvan.⁸⁹

4.3.5 Beschouwing

De werkzaamheden aan het Stadhouderskwartier en het Oude Hof vormden maar een deel van het vele behangerswerk dat in de tweede helft van de achttiende eeuw voor de Oranjes werd uitgevoerd. Ook op de andere verblijven – vooral Huis ten Bosch, Het Loo, Leeuwarden en Breda – werden continu werkzaamheden uitgevoerd. Het zou echter te ver voeren die allemaal in detail te bespreken. In ieder geval is duidelijk geworden dat de Oranjes bij voorkeur met dezelfde kamerbehangers werkten, waardoor een paar families een monopolie op de opdrachten konden krijgen. Die regisserende rol die zij daarbij hadden naar andere leveranciers toe, zal in de praktijk vermoedelijk groter zijn geweest dan de paar aanwijzingen die hier besproken werden. Ook al werd geprobeerd door middel van Instructies afspraken te maken over prijzen, toch kostte de continue herinrichting van de paleizen – door afwezigheid, achterstallig onderhoud, feestelijkheden en de wens om steeds een passend interieur tot de beschikking te hebben – nog afgezien van het gebruikelijke onderhoud duizenden ponden per jaar. Daarbij blijken Willem V en Wilhelmina niet geheel zeggenschap te hebben over de inrichting van het Stadhouderskwartier: alle wijzigingen werden voorgelegd aan en goedgekeurd door de Raad. Alleen wat zij uit de privékas bekostigden konden zij geheel zelf bepalen.

4.4 Casus: Wandbespanning voor nieuwe regentenkamer Fundatie van Renswoude, Delft

Terwijl in Den Haag geen snipper trijp overbleef van de vele leveranties aan het hof, zijn er op andere plekken wel trijpbehangsels bewaard gebleven. In het huis gebouwd voor koopman en burgemeester Dirk Semeyns van Loosen (1696-1757) te Enkhuizen, bevinden zich nog twee kamers bespannen met donkerrood velours uit 1742. In de collectie van het Amsterdam Museum is een kamer bewaard in Louis XV-stijl met trijpbehang uit het midden van de achttiende eeuw (inv.nr. KA 2895). En in de collectie van het Centraal Museum Utrecht bevindt zich het oorspronkelijke trijpbehangsels uit het huis Janskerkhof 16 te Utrecht, dat gebruikt werd voor een reconstructie van het behang in dit pand. In het geval van de regentenkamer van het Fundatiehuis te Delft

(het huidige Oude Delft 49) heeft zowel het trijpbekleding als de bijbehorende rekening de tand des tijds doorstaan. Dat is ook de reden waarom gekozen werd deze kamer als casus hier te behandelen.

In 1754 overleed Maria Van Duyst van Voorschoten (geb. 1662), vrouw van Renswoude. [afb. 4.15] Zij liet haar fortuin na aan de drie door haar gestichte weeshuizen in Utrecht, Den Haag en Delft, met de uitdrukkelijke wens om daarmee veelbelovende weesjongens een technische opleiding te geven. Daartoe werden er in deze drie steden door de respectievelijke regenten nieuwe fundatiehuizen gesticht, waar de jongens konden worden gehuisvest en onderwezen. De regenten gingen na gezamenlijk overleg voortvarend te werk. De drie besturen kozen elk voor een andere architect en een verschillend ontwerp. In Delft kochten de regenten een huis en pakhuis op de Oude Delft, dicht bij het weeshuis.⁹⁰ Deze panden werden in 1756 afgebroken om plaats te maken voor het nieuwe Fundatiehuis. Het ontwerp werd opgedragen aan de stucwerker Joseph Bollina (voor 1685-1760). De van oorsprong Italiaanse Bollina werkte sinds 1732 in Delft. Zijn bestekken voor de ‘timmeragie’, vensters, deurkozijnen en het metselwerk werden in de vergadering van 17 februari 1756 goedgekeurd door de regenten.⁹¹ Een aantal van zijn tekeningen bleef bewaard. [afb. 4.16-4.17] Bollina zou verder de uitvoering van de bouw overzien.

Hij kocht de benodigde materialen in en vervaardigde stucwerk voor de gang en de representatieve kamers. De eerste steen kon al op 10 juli 1756 gelegd worden, maar pas drie jaar later was het huis zo ver gereed dat het ingericht kon worden. In november 1759 betrokken de binnenvader en -moeder en de uitverkoren jongens het nieuwe Fundatiehuis, al gingen de werkzaamheden daarna nog even door.

Voor de regenten en overmoeders was elk een vergaderkamer bedacht. De regentenkamer of ‘salet’, zoals die indertijd genoemd werd, kreeg een brede marmeren schoorsteenmantel met stucwerk erboven. In een weelderige lijst met rocaillemotieven maakte Bollina een voorstelling van Minerva die drie putti aanschouwt, met verwijzingen naar kunst en wetenschap. Het plafond bestaat geheel uit stucwerk met rocaille lijsten. De voorstelling in het midden toont een zittende vrouw met ooievaars en putti. De regenten kozen er in hun vergaderzaal dus voor om de functie van de kamer uit te drukken in het stucwerk. Dat liet de ruimte vrij om de wanden een meer modieuze invulling te geven. De kamer kreeg rondom een lambrisering in houtkleur. Deze elementen zijn te zien op de doorsnede van de kamer getekend door Bollina, grotendeels zoals ze zijn uitgevoerd. De wandinvulling liet hij open, zoals gebruikelijk. Voor de wandbekleding kozen de regenten voor een karmozijnrode trijp met grote bloempatronen. Helaas hebben de regenten hun overwegingen omtrent de inrichting van hun kamer niet opgetekend in de notulen.

De kamer van de overmoeders kreeg een overeenkomstige indeling met een marmeren schoorsteenmantel met stucwerk erboven, een lambrisering en een stucwerk plafond. De kamer van de overmoeders werd behangen met 113 ellen geschilderd kamerbehangsel à 24 stuivers de el. Wie de schilder was, of hoe dit behangsel eruitzag, is onbekend. Dit behangsel is verdwenen.

De bespanning in de regentenkamer en die voor de kamer van de overmoeders in het Fundatiehuis werd geleverd door kamerbehangster Leendert Zwaanshals. Zwaanshals werd in 1717 te Delft geboren als zoon van Cornelis en Maria Overgauw.⁹² Hij trouwde op 19 augustus 1742 met Adriana Jacoba Stembor (1719-1780). Adriana had voor haar huwelijk een eigen winkel: zij was lid van het koopmansgilde van 1740 tot 1742. Het is niet bekend waarin ze handelde. Adriana woonde op de Koornmarkt, en Leendert vanaf hun huwelijk ook. Hij schreef zich in 1743 voor het eerst in bij het koopmansgilde. In 1747 verhuisde het echtpaar naar de Oude Delft. De archieven van het koopmansgilde zijn incompleet, maar in ieder geval in de jaren 1751-1753, 1757-1758, 1762 en 1768 was Zwaanshals hoofdman van het gilde.⁹³ Over zijn werkzaamheden als kamerbehangster is slechts bekend wat hij voor de regenten van de Fundatie uitvoerde. Vanaf begin jaren 1760 tot aan zijn overlijden in 1786 werkte Zwaanshals als makelaar te Delft, en voerde hij mogelijk geen behangerswerk meer uit.⁹⁴

Zwaanshals verschijnt al in 1756 op de rekeningen van het Delftse weeshuis, wanneer hij voor f 846,9,0 aan beddengoed en dekens levert.⁹⁵ Voor de regentenkamer leverde Zwaanshals in 1759 117,5 ellen 'allerbest fijn carmosijn turcx Fluweel' van 68 stuivers de el (totaal f 399,10,-). Hij liet daarvan 28 banen stof bedrukken, evenals 18 losse stoelbladen, voor 2 stuivers per stuk.⁹⁶ De stoelen werden niet door Zwaanshals geleverd, maar door de Delftse stoelenmaker Willem Cornaal voor in totaal f 30,-. Daarnaast leverde Philip Thibout nog 12 stoelen voor f 16,-.⁹⁷ De stoelen zijn niet bewaard, maar in de voorkamer van het huis bevindt zich inderdaad een rood bedrukt behangsel. Bij de restauratie van het pand in 2002-2004 door de huidige eigenaar, Vereniging Hendrick de Keyser, werd dit behang van de muur gehaald en daarbij bleek dat er maar één serie spijkergaten aanwezig was, die precies aansloot bij de gaten in de stof. In de notulen van de Fundatie wordt geen melding gemaakt van een vernieuwing van het behang hier.⁹⁸ We mogen dus aannemen dat dit het behangsel van Zwaanshals is.

De kosten voor het bedrukken (f 4,60) waren zeer gering in verhouding tot de prijs van de stof. Zwaanshals speelde ongetwijfeld een adviserende rol in de keuze voor het patroon. Dit vertoont een middenbaan met grote bloemen en vruchten waaronder ananassen, met aan weerszijden een bloemenrank van eveneens grote bloemen en vruchten tegen ellipsen. [afb. 4.18-4.19] Dergelijke patronen met grote bloemen en slingerranden waren vanaf de jaren

1740 populair.⁹⁹ De bespanning vult het wandvak geheel, van lambrisering tot plafond, en is over deuren en kasten heen gespannen, zonder gebruik van passement. De stof werd gedoubleerd met linnen en met klauwspijkertjes en touw opgespannen. De nadruk lag op de rijke uitstraling van de stof en de kunst voor de behanger was om de stof zo te plaatsen dat het een ononderbroken geheel leek.

Opvallend genoeg wordt in het Rijksmuseum een rood velours behangsel bewaard met exact hetzelfde patroon (inv.nr. BK-16458). [afb. 4.20] Deze wandbespanning is afkomstig uit Huis Het Relae te Heino (Overijssel).¹⁰⁰ Dit huis werd in 1911 herbouwd in neorenaissancestijl. Eén mogelijkheid is dat dit behang daarvoor nieuw werd aangeschaft. Een aantal trijpfabrieken, waaronder de Hengelosche trijpweverij NV, gebruikte vanaf eind negentiende eeuw originele trijpwalsen om oude patronen opnieuw te drukken.¹⁰¹ Dit patroon zit echter niet als wals in de verzameling van de Hengelosche trijpweverij, nu bewaard in techniekmuseum Oyfo te Hengelo.¹⁰² In de catalogi van de fabriek met patronen uit 1907 en 1914 is het evenmin te vinden.¹⁰³ Alleen toekomstig technisch onderzoek naar de kleurstoffen zal kunnen uitwijzen of het hier om een twintigste-eeuws behangsel gaat of om een hergebruikt ouder behangsel.

Zwaanshals vervaardigde nog andere meubelen voor het nieuwe Fundatiehuis. Voor de regentenkamer maakte hij bijpassende rode belkoorden. In 1759 leverde hij twee groene ledikanten met bedden voor de binnenvader en -moeder voor f 225,2, 14. In 1761 volgde ten slotte nog een 'japone deken', voor f 15,-, waarschijnlijk bestemd voor de binnenvader.¹⁰⁴ Daarna komt Zwaanshals niet meer op de rekeningen voor.

4.5 Louis le Houx en de komst van 'Fransche behangers' naar Holland

In de tweede helft van de achttiende eeuw was er in de Republiek een kleine groep behangers werkzaam die zich aan het publiek presenteerden als 'Fransch behanger': Jean Baptiste Joseph Desmons, François Letellier, Pierre le Dantu, Jean-Matthijs Chaisneux, zijn schoonzoon en opvolger François Emanuel Heupgen, de neven Pierre Guillaume Gosselin en Louis le Houx, Jacques Rogier en Joseph Cuel. Dit gezelschap wist in ieder geval in Amsterdam een prominente plek te verwerven.

Reinier Baarsen sprak in zijn artikel over de Franse behangers de hoop uit dat in de toekomst meer documenten naar boven zouden komen met betrekking tot de behangers.¹⁰⁵ Dankzij de voortgaande digitalisering van archieven kan er inderdaad meer over hen gezegd worden – al levert de nieuwe informatie ook weer nieuwe vragen op.

De eerste 'Fransch behanger' die zich als zodanig presenteerde was Jean-Baptiste Joseph Desmons. Desmons werd in 1738 geboren te Seclin onder Lille als zoon van Louis François en Marie Marguerite Mallat.¹⁰⁶ In 1769 presenteerde hij zich aan het publiek met een advertentie, zijn eerste en enige. [Adv. 55] De activiteiten die hij aanbood – 'om alle soorten van Meubelen te maken, als Bedstoelen, Leuningstoelen, en alles wat tot het meubileren van een Huis behoort' – waren op zich niet nieuw voor Amsterdam. Er zijn tot nu toe geen klanten van hem gevonden, en het is maar de vraag hoe lang Desmons zijn behangersactiviteiten voortzette. In 1772 trouwde hij te Amsterdam met Marie Jeanne la Roux uit Luik.¹⁰⁷ Bij de opmaak van hun testament in 1774 was Desmons inmiddels gevestigd in de Herenstraat, maar nu als Franse kramer. Hij gaf op nog geen f 2.000,- te bezitten.¹⁰⁸ In 1781 ging Desmons failliet en werd een inventaris van zijn boedel opgemaakt. In de 'Franse winkel' kon men voornamelijk kledingaccessoires kopen, zoals kant, linten en hoeden. Er waren nog maar een paar behangerswaren te vinden: een ledikant, ledikantbehangsels, en wat oud behangselpapier. De crediteurenlijst toont dat Desmons vooral in het buitenland en bij andere Franse firma's in Amsterdam inkocht.¹⁰⁹

De volgende behanger die zich presenteerde als 'Fransch' is een tot nu toe onbekende naam: François Letellier (1730-na 1779). Waarschijnlijk deed hij dit in een poging nieuwe klanten aan te trekken, want Letellier verruilde in 1779 zijn winkel in de Kalverstraat tegen een woning 'op het Water over de Papenbrug boven de Zeilenmaker'. [Adv. 83] Letellier was afkomstig uit Dieppe en sinds in ieder geval 1761 aanwezig in Amsterdam.¹¹⁰ In 1763 trouwde hij de Amsterdamse Helena Cabareux.¹¹¹ Hij woonde toen nog in de Leidsestraat, maar in een advertentie uit 1774 noemde Letellier zich 'bedde- en behangzelwinkelier in de Kalverstraat'. [Adv. 72] Over zijn werkzaamheden is niets meer bekend dan dat hij wissels had uitstaan met J.S. Morelon te Brussel en Jan Pieter Koch te Amsterdam.¹¹² Na 1779 wordt niets meer van hem vernomen.

Pierre le Dantu werd in 1753 te Parijs geboren als Jean René Pierre, zoon van Nicolas le Dantu en Geneviève Richard, koopvrouw in lijnwaad. Na het vroegtijdig overlijden van zijn vader werd Pierre vanaf 1761 opgevoed door de wijnhandelaar Gabriel Matheu. Over zijn opleiding zijn verder geen gegevens bekend, maar in de akte van voogdij komen een paar interessante namen voor die mogelijk van invloed zijn geweest op zijn latere carrière: Jean Gabriel Pillou, voormalig *marchand mercier*, en Nicolas Louis Frère, intendant van de Marquise de Péligrae.¹¹³ Mogelijk vestigde hij zich eind jaren 1770 in Amsterdam, want een 'tantu in de regeliersdwarsstraat' komt in 1779 voor als crediteur in de failliete boedel van een behangerswinkel.¹¹⁴ Later was Le Dantu gevestigd op de Herengracht, en vanaf 1784 in de Kalverstraat. Hier verhuurde hij twee gemeubileerde kamers [Adv. 95, Adv. 104] In 1784 trouwde Le Dantu in

Amsterdam met Jeanne Chapuis van Lausanne.¹¹⁵ In twee advertenties uit 1785 en 1788 beschreef hij zijn werkzaamheden als ‘Dezelve houd Magazyn, maakt, koopt, verkoopt en verhuurd alderhande Meubilen, Ledikanten, Beddens, Matrassen, Tapyten, Stoffen, en alles wat tot Ameublementen behoort, na de nieuwste smaak en tot een civiele prys’. [Adv. 126] Daartoe behoorden ook ‘allerlei soorten van Uitlandsche Tapyten’. [Adv. 109] In 1785 adverteerde hij een ‘superbe Ameublement tot een Zaal’, dat bestond uit 12 stoelen, 6 armstoelen, een canapé en een haardscherf. De meubelen waren goud met wit geschilderd, ‘met fraai Beeldwerk en vergulde Spykers, in de nieuwste Smaak’, en bekleed met rood en wit zijdedamast. Er hoorden vier glasgordijnen bij van dezelfde stof. [Adv. 109] Mogelijk verkocht hij dit voor een particulier. Het is de vraag of Le Dantu het ameublement kwijtraakte, want een jaar later adverteerde hij met een loterij van ‘precieuze meubelen’. [Adv. 117] Ook in 1786 kreeg Le Dantu een partij gegoten kachels vanuit Frankrijk, die hij aanpreef als ‘zeer geschikt om in Vertrekken of Apartemente geplaatst te worden’. [Adv. 121-122] Na 1800 vinden we ‘P. Le Dantu & Comp.’ achter het Stadhuis, waar zijn huis dienst doet als veilinghuis. Van Le Dantu zijn geen klanten bekend.

In Den Haag noemde alleen Jacques Rogier zich ‘Fransch behanger’. Rogier was afkomstig uit Carpentras, waar hij rond 1750 geboren moet zijn. Hij trouwde in 1775 te Den Haag, en werd toen ‘tapissier’ genoemd en *valet de chambre* [kamerdienaar] van het ‘Franse hotel’ in Den Haag.¹¹⁶ Dit was de ambtswoning van de ambassadeur van Frankrijk aan de Prinsessegracht. Een mogelijkheid is dat Rogier in het gezelschap van een Franse ambassadeur meekwam naar Den Haag. Bij de doop van twee van zijn kinderen traden in ieder geval de kinderen van de toenmalige ambassadeur, de hertog van Vauguyon, als peetouders op, evenals de kinderen van de Spaanse ambassadeur Herreira.¹¹⁷ Rogier vestigde zich na zijn huwelijk in de Hofstraat, maar had ook een pand aan het Plein, naast het Logement van Amsterdam. Hier verhuurde hij volgens zijn advertentie uit 1776 kamers. [Adv. 76] In 1775 werd Rogier lid van het Sint-Jozefsgilde, en in 1777 van het Sint-Crispijngilde. Vanaf 1775 is hij ook te vinden als leverancier van het stadhouderslijk hof: in dat jaar leverde hij verschillende zitmeubelen voor Het Loo en een fauteuil voor prinses Wilhelmina. Nu is prinses Wilhelmina op een aantal portretten afgebeeld zittend op een grote fauteuil. Wellicht moeten we aan een dergelijk exemplaar denken, gezien de hoge kosten van f 203,-. [afb. 4.21-4.22] In de jaren 1779-1782 leverde Rogier verschillende meubelen voor prinses Louise, waaronder een ledikant. In 1782 keerde het fortuin van Rogier waarschijnlijk: in dat jaar brandde het Franse hotel af. Twee jaar later verhing Rogier zich in het nieuwe Franse hotel.¹¹⁸ Een oorzaak werd niet gegeven, maar datzelfde jaar vertrok de ambassadeur uit Den Haag. In 1786 verkocht Rogiers weduwe de winkel, waardoor we een beeld krijgen van de goederen waarin hij handelde: ‘nieuwe

gesneede Stoelen, Foutuys, Canapées en Vuurscherme, nieuwe Tapyten, Papiere, Yseren en andere Ledikanten, Mahony, en andere Tafels, Porcelain en Schilderye'. [Adv. 116] Ook Rogier verkocht dus complete ameublementen. Opvallend is de vermelding van porselein en schilderijen.

Net als Letellier was de uit Brussel afkomstige Jean Matthijs Chaisneux (ca. 1734-1792) al langer in Amsterdam aanwezig voor we voor het eerst van zijn werkzaamheden horen. Zijn loopbaan verliep een stuk succesvoller. Chaisneux trouwde in 1762 met de eveneens uit Brussel afkomstige Marie Alexis Cromogen.¹¹⁹ Zij woonde al langer in Amsterdam en ontbond kort voor het huwelijk het handelsgenootschap dat zij in 1757 gesloten had met de broers Louis en François le Conte. Waarin zij handelden, is onduidelijk.¹²⁰ Bij hun huwelijk woonde het echtpaar op de Prinsengracht en waren zij nog beneden de f 2.000,- gegoed, maar in 1766 stelde Chaisneux een zaakwaarnemer aan, wat aangeeft dat de handel groeide. Hij mocht Willem Barnaart te Haarlem tot zijn klanten rekenen.¹²¹ In 1776 kocht Chaisneux voor f 9.300,- een huis met erf en twee gevels, genaamd de Vergulde Kerkkroon, op de Prinsengracht. In 1791 verzekerde hij dit huis voor f 16.000,-.¹²² De inboedel moet toen dus zo'n f 6.700,- waard zijn geweest. Daarnaast bezat Chaisneux nog een tuin met opstallen gelegen op het bolwerk Sloten, die hij verhuurde en die in 1791 voor f 6.500,- verkocht werd.¹²³ Datzelfde jaar overleed Chaisneux en werd zijn boedel geveild. Op 18 en 19 oktober vond de verkoping plaats van zijn magazijn: 'een groote partij superbe en precieuse goederen; bestaande in magnefieke Coupel- en Veld-ledikanten met zijde en andere Behangsels, dito Canapées en Fauteuils, stoelen, beklede bergères en rust-bedden, capitale Mahonie houte schuif- en geschilderde Veld-tafels, fraaije ingelegde secretaires en Comodes met Marmeren bladen, gladhouten en geschilderde Toiletten, Speel-tafels, vergulde Penant-tafels met marmeren bladen, Pendules en Tafel-Horlogien, Spiegels, vergulde Kroonen en Branches, Smirnse en schotse tapijten, Zijde en andere Glas-gordijnen, catoene en wolle Dekens, Kasten met glazen en andere deuren, Garderobes met vele andere goederen meer'. [Adv. 135]

De zaak van Chaisneux werd voortgezet door zijn schoonzoon, François Emanuel Heupgen (1766-na 1808), die zich ook als 'Fransche behanger' presenteerde. Hij was afkomstig uit 'Gesquecat' bij Mons en woonde voor zijn huwelijk bij meester hoedenmaker Jean Valette. Kort na het overlijden van Chaisneux trouwde Heupgen met zijn dochter Louise. Hij verplaatste de winkel naar de Warmoesstraat. Zijn advertentie uit 1792 spreekt van 'Canapées, Ottomane, Bergères, Poolsche rust-bedden, à la Duetresse, Stoelen en leuningstoelen'. [Adv. 134]. In de jaren daarop zou hij een paar maal verhuizen naar andere panden in de Warmoesstraat. Net als de andere 'Fransche behangers' vermelden zijn advertenties expliciet dat hij magazijn hield. Mogelijk hield dit

in dat hij een groter aantal meubelen kant-en-klaar op voorraad had dan zijn Hollandse collega's.

In het jaar dat Heupgen zijn winkel opende in de Warmoesstraat was een andere Franse behanger daar juist gestopt: Pierre Guillaume Gosselin. Gosselin was afkomstig uit Dieppe, waar hij in 1743 geboren werd als zoon van tapiissier Louis Guillaume (1714-1797) en Marthe le Houx.¹²⁴ In 1770 is hij in Amsterdam te vinden, waar hij trouwde met Marie Françoise Fallet uit Rouen.¹²⁵ Later dat jaar stelde hij een zaakgelastigde aan.¹²⁶ Woonde hij bij zijn huwelijk nog in de Stilsteeg, in 1774 was hij verhuisd naar de Sint Luciënsteeg en vanaf 1776 had hij zijn winkel in de Warmoesstraat. [Adv. 74] Bij zijn eerste testament in 1771 gaf Gosselin op beneden de f 2.000,- gegoed te zijn, in 1788 was zijn vermogen gegroeid tot de categorie onder de f 8.000,-.¹²⁷ Als executeurs benoemde hij nu naast zijn neef Louis le Houx de kooplieden Charles Changuion en Jean Baptiste Desseny de Fonteny, en Arnold Johannes van Brienens.¹²⁸ In 1777 leverde Gosselin een *lit à la polonoise* bekleed met rood barcan voor f 340,- aan het echtpaar Hendrik en Filisitina Willink, samen met een beddetafeltje met zijde gordijn (à f 6,10,-).¹²⁹ In 1775 leverde Gosselin meubelen voor f 336,- aan Jacques Verlé en comp. te Amsterdam.¹³⁰

In de jaren 1785-1788 adverteerde Gosselin regelmatig. De belangrijkste informatiebron over zijn waren zijn dan ook de advertenties. Gosselin importeerde porseleinen kachels uit Rouen, ongetwijfeld met hulp van zijn vader, die zich daar inmiddels gevestigd had.¹³¹ Tot het overlijden van Gosselin senior in 1797 bleven zij met elkaar handelen. In 1785 kocht de stad Amsterdam een kachel bij Gosselin.¹³² Naast kachels adverteerde hij regelmatig kant-en-klare ameublementen bekleed met damast. De vraag is of hij ook deze importeerde. Zijn advertenties tonen verder een breed assortiment: 'Schutten en Vuur-Schutten van alle grootens, Spreijen en Voeten-Dekens van Catoen en geborduurd en geschikt op zyn Engelsch; fyne Wolle en Zyde Dekens; differente Soorten van Ledikanten, Meubels, Spiegels, Girandoles verguld, Schilderyen en Prenten, Modellen van diverse Meubels, Leuning-Stoelen, Comodes, &c. Dagelyks in zyn Magazyn te zien.' [Adv. 113] Zijn laatste advertentie was als enige in het Frans. [Adv. 125]. In 1792 is Gosselin verhuisd naar een woning in de Oudemanhuispoort. Datzelfde jaar vestigde hij zich te Breda, waar hij voornamelijk in laken handelde. In 1796 was er weer een 'kamerbehandler Gosselin' op het Rokin te Amsterdam gevestigd, maar het is niet duidelijk of dit Pierre Guillaume was, die het volgende jaar overleed.¹³³

Het is duidelijk dat Gosselin in zijn bedrijf geholpen werd door familieleden; verschillende neven kwamen daarvoor over naar Amsterdam. Eén van hen was Louis Rémi le Houx (1757-1825), die uiteindelijk zelf een succesvolle behangerszaak opende in Haarlem. In 1785 werd hij lid van het Haarlemse

Comansgilde (koopmansgilde) als ‘behanger’.¹³⁴ Dat jaar vestigde hij zich waarschijnlijk in de stad, en in 1786 trouwde hij daar met Agneta van Oosterom.¹³⁵ In 1786 werd hij ook lid van het Sint Lucasgilde. Dat laatste ging trouwens niet soepel: Le Houx weigerde in eerste instantie lid te worden. De kwestie kwam zelfs voor de burgemeesters waarop hij in 1786 alsnog lid werd.¹³⁶ Uit deze eerste jaren dateert een aantal advertenties van Le Houx, die ons verder informeren over zijn werkzaamheden.¹³⁷ De winkel bevond zich eerst op de Groote Kroft of Groenmarkt, en vanaf 1787 in de Groote Houtstraat, ‘over de Paardesteeg’. Zijn eerste advertentie uit 1786 vermeldde dat ‘LOUIS LE HOUX, Koopman en Fransche Behanger, op de groote Kroft of Groenmarkt te Haarlem, adverteerd, dat hy heeft ontvangen een Assortiment van fraaije Meubelen naar de nieuwste smaak, en Modellen voor groote Ameublementen, neemt aan alle Meubelen die vereischt worden in Vertrekken, zo voor de Stad als Buiten-Plaatsen, men vind by hem alle soorten van gemaakte Meubelen, tot civiele pryzen.’ [Adv. 118] Inderdaad werd hij voor een belangrijke buitenplaats ingeschakeld, namelijk Welgelegen van de Amsterdamse bankier Henry Hope. Deze opdracht wordt verder besproken in § 4.6. Le Houx verkocht waarschijnlijk meubelpapier van de Amsterdamse behangselmaker Pierre Jacques Bourier, aangezien de vrouw van Le Houx aanwezig was bij doop van het jongste kind van Bourier.¹³⁸ In 1792 nam Le Houx de zaak van Gosselin in Amsterdam over, terwijl hij ook zijn eigen winkel in Haarlem voortzette. In 1811 bood hij de Amsterdamse winkel met inventaris te koop aan; daaronder bevonden zich nog ‘twee groote Rouaansche kachels, met colonnes’. In 1814 overleed Le Houx.¹³⁹

De laatste Fransman die zich als ‘Fransch behanger’ in de Republiek vestigde was Joseph Cuel in 1792. Zijn werkzaamheden vormen het onderwerp van het volgende hoofdstuk en worden hier niet verder besproken.

4.5.1 Frans tegenover Hollands

Het is verwonderlijk dat de eerste sporen van ‘Fransche behanger’ pas vanaf de jaren 1770 duidelijk worden, terwijl de mode in de Republiek zich al veel eerder op Frankrijk richtte. In de Republiek waren al langer Franse *tapissiers* gevestigd. Het is opvallend dat de besproken groep nu ook in notariële akten als ‘Fransch behanger’ wordt aangeduid – blijkbaar was de term volledig ingeburgerd, op dezelfde manier als ‘Franse kramers’ al sinds de zeventiende eeuw voorkwamen. Maar wat onderscheidde hen nu van andere behangers?

Meer nog dan andere behangers lijken de Fransche behangers in goederen te hebben gehandeld die zij niet zelf vervaardigden: girandoles, tafels, schilderijen en kachels. In tegenstelling tot de Hollandse behangers adverteren zij nadrukkelijk met een magazijn, waarin deze meubelen op voorraad waren tegen veelal vaste prijzen.

De grote aantrekkingskracht van deze groep lag waarschijnlijk in de directe toegang tot Franse producten en daarmee de laatste mode. Dat gegeven benadrukken de behangers zelf althans in hun advertenties. Gosselin bood naast de uit Rouen ingevoerde kachels, naar eigen zeggen 'superbe nieuwe Behangzels voor Cabinetten en Zaalén, die nooit te Amsterdam te zien zyn geweest'. [Adv. 124] Le Dantu adverteerde 'allerlei soorten van Uitlandsche Tapyten' en een partij ijzeren kachels die rechtstreeks uit Frankrijk kwam. Ook uit andere documenten wordt duidelijk dat deze groep vele handelscontacten onderhield met Frankrijk. Heupgen en Cuel voerden zitmeubelen in, die zelfs nog in Amsterdam in elkaar gezet moesten worden. (zie § 1.1.2) Cuel verkocht Franse spiegels, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien, en meubelen van de Brusselse meubelmaker Chapuis. De zaakvertegenwoordiger van Gosselin, Adrianus Fievez dit de Malines (1750-1819), zette vanaf 1782 een eigen zaak in Utrecht op als meester kamerbehangen en 'maître de papier peints'. Fievez kocht papierbehang in bij de firma's Deyrieu frères te Lyon¹⁴⁰ en Zuber & Cie te Rixheim.¹⁴¹ Op zijn rekening voor kasteel Hardenbroek uit 1792 komen een Frans spiegelglas voor en tapisserie voor taboeretten, besteld in Parijs.¹⁴² In vergelijking met de Hollandse behangers adverteerden de Fransche behangers vaker met het verhuren van kamers in hun huizen.

Onderling had deze groep waarschijnlijk meer contact met elkaar dan nu zichtbaar is. Zo wordt in de advertentie waarin Le Dantu zijn verkoop aankondigt, ook Fievez dit de Malines genoemd. [Adv. 117] Dat wil niet zeggen dat de Franse behangers niet met Hollandse ambachtslieden werkten. In ieder geval Cuel werkte samen met de Amsterdamse meubelmaker Carel Breytspraak jr. (1769-1810).

Waarom deze mensen zich juist in de Republiek vestigden, wordt in sommige gevallen iets duidelijker. Terwijl de één – Gosselin, Cuel, Le Dantu, Rogier – meteen een goed uitgeruste winkel opende, daartoe waarschijnlijk geholpen door familie, begonnen anderen – Letellier, Le Houx, Chaisneux, Fievez – eerder als behanger in andermans winkel, voor zij een eigen zaak begonnen. Niet alle Fransche behangers wisten hun status om te zetten in financieel succes, zoals gezien bij Desmons en Letellier.

4.6 Casus: Paviljoen Welgelegen, Haarlem

Hoewel een aantal Franse behangers dus een belangrijke klantenkring moet hebben gehad, is er weinig bekend over hun uitgevoerde werk. De enige die nog met een bestaand interieur in verband kan worden gebracht, is Louis le Houx.

In 1788 verwierf Le Houx een belangrijke klant: Henry Hope (1735-1811). De van oorsprong Engelse Hope was een telg uit de bekende bankiersfamilie, die zich in Amsterdam had gevestigd en zijn fortuin vergaard had met staatsleningen aan verschillende Europese vorsten. Tussen 1785-1789 liet Hope te Haarlem een buitenplaats bouwen, Welgelegen genaamd, voornamelijk om zijn kunstverzamelingen te huisvesten en gasten van de bank stijlvol te kunnen ontvangen. Aan de inrichting werd nog doorgewerkt tot in 1792. Het gebouw was een bezienswaardigheid in de stad en werd veelvuldig in prent gebracht. Geheel in de geest van de Verlichting was Welgelegen ook te bezoeken; men kon een biljet verkrijgen bij de bank van Hope in Amsterdam. Bezoekers werden toegelaten tot de muzieksalon, de drie schilderijengalerijen en de bibliotheek op de eerste verdieping.¹⁴³ [afb. 4.24-4.27]

De buitenplaats verving een eerder huis. In 1769 kocht Henry Hope de hofstede Welgelegen te Haarlem voor f 14.000,-, inclusief enig meubilair voor f 500,-. Daaronder waren twee grote spiegels, vier ledikanten 'met groen behangen', 18 stoelen met lage ruggen en een rustbank.¹⁴⁴ Hope gebruikte Welgelegen als zomerverblijf, terwijl hij in de volgende jaren steeds meer grond opkocht rondom de hofstede. Pas in oktober 1785 diende hij een aanvraag in bij het stadsbestuur van Haarlem tot de bouw van een nieuwe buitenplaats, stellende dat hij zich 'meer en meer' wilde vestigen in Haarlem, 'en ten dien einde zig gaarne van een gemakkelijk gebouw wilde voorzien'.¹⁴⁵ De aanvraag ging vergezeld van een tekening van de nieuwe voorgevel van ruim 200 voet aan de kant van het Haarlemse Hout. Deze vleugel herbergde de genoemde schilderijenzalen. Aan de kant van de Dreef kwam hier hoeks een tweede vleugel op, zodat een L-vorm ontstond. In de Dreefvleugel bevonden zich de privé-vertrekken, verspreid over de begane grond en de bel-étage.

De tekening is niet gesigneerd en over de architect van Welgelegen is dan ook veel gespeculeerd.¹⁴⁶ Meerdere personen lijken een rol gespeeld te hebben bij de totstandkoming van het ontwerp: de consul van Sardinië, Michel baron de Triquetti (1748-1821), een buurman en vriend van Hope, en de architecten Jean-Baptiste Dubois (1762-1851), Leendert Viervant (1752-1801) en Abraham van der Hart. Van der Hart lijkt in dit opzicht de interessantste: aan hem zijn betalingen bekend over de periode 1785-1790 voor in totaal ca. f 9.831,-.¹⁴⁷ Dit komt overeen met de bouwperiode en inrichting van Welgelegen. Hieruit mag geconcludeerd worden dat in ieder geval de bouw onder zijn leiding werd uitgevoerd.

Hope kon overigens maar kort van zijn nieuwe buiten genieten. In 1792 vluchtte hij als Oranjegezinde naar Engeland nadat het Franse leger Breda innam en de dreiging van een Franse invasie werkelijkheid was geworden. Het volgende jaar keerde hij terug, om in 1794 definitief naar Engeland te vluchten. De familie Hope verkocht Welgelegen in 1808 ‘presque tout meublé’ aan Lodewijk Bonaparte, koning van Holland.¹⁴⁸

4.6.1 De bijdrage van Le Houx

Juist uit de bouwtijd van Welgelegen zijn vijf betalingen aan Louis le Houx te vinden in de journalen van Hope & Co.¹⁴⁹ Zoals eerder gezien bij de firma van Van Eys te Leiden (§ 3.3), liet Henry Hope grotere betalingen door de bank uitvoeren. Op 31 oktober 1788 werd er namens hem f 844,17,- betaald aan Adam Rubing, zijn secretaris, om Le Houx mee te betalen.¹⁵⁰ In mei-juni 1790 werden nog vier rekeningen van Le Houx betaald van respectievelijk f 1.446,17,-, f 300, f 1.400 en f 1.500.¹⁵¹ Het totaal kwam daarmee op f 4.044,-. Het kan niet anders of deze betalingen hielden verband met de nieuwe buitenplaats te Haarlem.

Wat voerde Le Houx nu uit? Ging het om de leverantie van nieuwe meubelen, het herstofferen van oude (die Henry Hope overnam van zijn neef Adrian Hope),¹⁵² of het behangen van kamers? Aanvullende papieren bronnen over de bouw en inrichting van Welgelegen zijn schaars: de rekeningen van Le Houx en andere ambachtslieden bleven niet bewaard, evenmin als enige correspondentie van de eigenaar.

Een aanwijzing is te vinden in twee andere betalingen van Hope & Co aan stoffenhandelaar Dirk van der Meulen en Soonen te Amsterdam. Deze betalingen vonden namelijk plaats vóór die aan Le Houx. De eerste betrof een bedrag van f 780,- voor niet nader genoemde goederen, betaald op 15 april 1788, naar factuur van 12 maart.¹⁵³ De tweede betaling was op 30 april 1790, ‘voor sijden stoffen’ ter waarde van maar liefst f 4.742,-, volgens de kwitantie en rekening van februari van dat jaar.¹⁵⁴ Gezien de data en het feit dat Le Houx de enige kamerbehangster is die in de kasboeken voorkomt, lijkt het aannemelijk dat hij degene was die de stoffen verwerkte.

Verdere aanwijzingen voor wat er door Le Houx uitgevoerd werd komen van de volgende eigenaar – koning Lodewijk Bonaparte – en uit het bouwhistorisch onderzoek, verricht voor de restauratie van Welgelegen tussen 2007-2009. In januari 1809 bezocht Daniel Guicherit, de door de koning aangestelde intendant, Welgelegen. Hij vergeleek daarbij de inventaris opgesteld door de conciërge met wat hij aantrof. Deze inventaris is de enige die een beeld geeft van hoe Henry Hope Welgelegen had ingericht.¹⁵⁵ Helaas noteerde de conciërge alleen de roerende goederen – over de wandbekleding zegt de inventaris nauwelijks iets. In een brief van 8 januari 1809 schrijft Guicherit aan de Intendant-generaal Twent dat de inrichting zich in een slechte staat bevond.

Jarenlange leegstand en vocht hadden de wandbespanningen van papier en stof aangetast, en de meubelen waren ‘in het algemeen erg oud en gebruikt’. Er waren volgens hem slechts drie Smirna-tapijten die ermee door konden. Het beddengoed was nog wel goed.¹⁵⁶ Interessant is dat Guicherit in een kast stoffen (*Indiennes* en zijde) aantrof, bedoeld om de meubelen mee te herstellen, evenals franje van zijde en katoen en koperen ringen.¹⁵⁷

De tweedeling in de betalingen – 1788 en 1790 – hield hoogstwaarschijnlijk verband met de inrichting van de twee verschillende vleugels. In mei 1789 constateerde een bezoeker dat de schilderijenzalen nog leeg waren, terwijl hij in de Dreefvleugel de verschillende vertrekken kon benoemen.¹⁵⁸ De Dreefvleugel was dus eerder klaar. De schilderijenzalen in de Houtvleugel waren in ieder geval in mei 1790 ingericht, volgens het reisverslag van natuurwetenschapper George Forster (1754-1794).¹⁵⁹ In de Dreefvleugel bevonden zich de woonvertrekken. Alle ruimten kregen een betimmering, een stucplafond en linnen valgordijnen. In sommige ruimten was binnen de betimmering plek voor een bespanning of papierbehang. Bij het bouwhistorisch onderzoek voor de restauratie van Welgelegen in 2007 kwamen drie papierbehangsels tevoorschijn, die uit de bouwtijd dateren en daarmee mogelijk door Le Houx geleverd zijn. [afb. 4.28-4.30]

Uit de inventaris van 1809 blijkt dat voor de bespanningen hier niet alleen zijde gebruikt werd. Hope had blijkbaar een grote voorkeur voor sits of *Indienne*, die we terugvinden op veel meubelen in de slaap- en gastenvertrekken. Het zijde was terug te vinden in drie slaapkamers op de begane grond. De grootste daarvan had een *lit en tombeau* in een alkoof, waarvan de gordijnen eveneens van zijde waren. [afb. 4.31] De slaapkamer daartegenover had een ledikant met kolommen, met een zijden behangsel. Een derde kamer had een eenvoudiger bed met singels, dat met zijde behangen was. In de Houtvleugel was het gebruik van zijde voorbehouden aan de schilderijenzalen en de muziekzaal. Ten slotte waren er op deze verdieping nog acht armstoelen bekleed met zijde en hoezen van geruit linnen, verdeeld over twee kamers achter de bibliotheek.

Gezien de grote hoeveelheden zijde gebruikt voor de bel-étage en het feit dat de meubelen hiervoor nieuw vervaardigd werden, is het zeer waarschijnlijk dat dit het werk van Le Houx was.

De bezoeker betrad de bel-étage via de muzieksalon, die zich op de zuidwesthoek bevond. [afb. 4.27; 4.32-4.33] Met zijn ovale vorm is de muzieksalon een opvallend vertrek. De salon heeft vier nissen en twee ramen tussen blauwe panelen gevuld met wit stucwerk, die een toog van stucwerk dragen. In de kroonlijst slingeren bladermotieven van stuc zich rond panelen geschilderd door Jacques Kuyper (1761-1808) uit Amsterdam. In 1809 waren de nissen behangen met effen blauwe zijde en gordijnen van gebrocheerde

zijde.¹⁶⁰ Voor de ramen hingen valgordijnen van grijs linnen met overgordijnen van gebrocheerde zijde. Op de prent van Hermanus Schouten uit 1792 van Welgelegen, getekend 'naar het leven' volgens de kunstenaar, zien we hier echter dubbele rode gordijnen. [afb. 4.25] Er stonden vier canapés en acht stoelen bekleed met zijde. Er waren nog zes taboeretten bekleed met fluweel.

De canapés en fauteuils bleven bewaard, hun hoezen van gestreept tijk niet. De bijpassende stoelen die vandaag de dag in het vertrek staan, zijn in de twintigste eeuw bijgemaakt. De taboeretten die nu in de salon staan, zijn in een afwijkende Louis XVI-stijl uitgevoerd en horen mogelijk niet hier thuis. In iedere nis stond één van de halfronde canapés met snijwerk dat aansloot bij de decoratie van de wanden. Uit kleuronderzoek is gebleken dat het snijwerk crèmewit was geschilderd op een blauw fond, aansluitend bij de muurpanelen. De canapés waren bekleed met zijde, behalve de achterkant van de ruggen, die bekleed was met een wollen stof met blauwcrème ruitmotief.¹⁶¹ Opvallend is dat het snijwerk op de zijkant bij één van de vier canapés geheel doorloopt, en bij de andere drie niet. [afb. 4.34-4.35] Wellicht werd dit ene meubel als model gebruikt. Het is waarschijnlijk dat Forster ondermeer de muziekzaal bedoelde toen hij schreef: 'Die Zimmer sind zum Teil sehr reich, aber ohne Geschmack moblirt, mit Zierrath uberladen, und die Stuhle mit altmodigem Damast uberzogen, der fatal aussieht.'¹⁶²

Op de salon volgden de drie schilderijenzalen. Hier stonden in 1809 in de twee kleinere zijzalen elk twee canapés en twaalf stoelen en in de middenzaal twaalf armstoelen en vier taboeretten, alle met zijde. De oorspronkelijke bekleding van deze zitmeubelen was een groene zijde. De stoelen hadden elk een tijken beschermhoes.¹⁶³ In Welgelegen worden twee sets zitmeubelen bewaard, die in de schilderijenzalen lijken te horen. Eén ameublement (P107 en P109 - zijzalen) bestaat nu uit 4 canapés, 8 armstoelen en 16 stoelen, het andere (P 108 - middenzaal) uit 4 taboeretten, 4 armstoelen en 8 stoelen. [afb. 4.36-4.37] Hoewel deze aantallen niet geheel overeen komen met de aantallen genoemd in de inventaris van 1809, passen de ameublementen bij de vertrekken in vorm en decoratie. De ruggen sluiten in de hoogte precies aan op de lambrisering. De canapés, fauteuils en stoelen van P107 en P109 hebben daarbij snijwerk op alle regels in de vorm van krullende acanthusbladeren, dat aansluit bij de decoratie op de schoorsteenmantels in de zijzalen. Daarnaast hebben de canapés op de hoeken dubbele poten, net als op de wangen van de mantels hier. [afb. 4.38] De overeenkomst in decoratie van het ameublement P 108 met die in de middenzaal is minder evident.¹⁶⁴

De vraag is nog waar de meubelen betrokken werden: in Frankrijk of Holland? Uit de betalingen blijkt niet dat ze bij Le Houx gekocht werden, maar er zijn evenmin betalingen aan meubelmakers aangetroffen. In de literatuur is de consensus dat alle zitmeubelen van Welgelegen Hollands werk zijn.¹⁶⁵

De banken van de muzieksalon vertonen zeker een aantal kenmerken – de vorm, de getorste poten, de rozetten op de huizen – die doen denken aan het werk van Franse meubelmakers als George Jacob (1739-1814) en Jean-Baptiste-Claude Sené (1747-1803), en decoraties die al voorkomen op de prenten van Jean-François de Neufforge (1714-1791). [afb. 4.39] De uitvoering is echter minder verfijnd dan bij Franse meubelen uit deze tijd. Een ander argument is dat de verschillende ameublementen op maat zijn gemaakt voor de betreffende zalen. De canapés van de muziekzaal passen precies in de nissen, en het snijwerk in de vorm van arabesken op de kap- en zitregels sluit bovendien aan bij de decoratie in de zaal. De schoorsteenmantels in de schilderijenzalen werden in Holland gemaakt: Hope had het gele marmer (*Giallo di sienna*) sinds 1784 in bezit.¹⁶⁶ Het lijkt meer voor de hand liggend dat de decoraties in Holland onder leiding van Van der Hart op elkaar afgestemd werden. Van der Hart zou deze werkwijze later hanteren bij Huis Barnaart. (Zie § 5.3) Zowel op de stoelen uit de schilderijenzalen als de taboeretten in de muzieksalon zijn merktekens te zien bij de huizen: gebeitelde Romeinse cijfers. De zitmeubelen uit de salon hebben dit niet. Een dergelijke markering kon aangebracht zijn nadat de romp was vervaardigd, zodat deze uit elkaar gehaald kon worden voor bewerking door de beeldsnijder. De markering kan ook zijn aangebracht om de stoelen in onderdelen te kunnen transporteren en later pas te monteren. Verder aanwijzingen voor een maker werden niet gevonden.

Waarschijnlijk heeft Le Houx meer werk voor Hope uitgevoerd op Welgelegen. Hope betaalde in 1788 en 1791 verschillende malen voor de invoer van goederen uit Rouen, waar Le Houx vandaan kwam. Het ging om (venster)glas, spiegelglazen, marmeren tafelbladen en 'kramerij'.¹⁶⁷ Het is niet ondenkbaar dat de kamerbehang hier een coördinerende rol in speelde.

4.6.2 Beschouwing

De kamerbehang van Welgelegen was naar alle waarschijnlijkheid Louis le Houx, die zich een aantal jaren eerder in Haarlem vestigde als 'Fransche behanger'. Hij voorzag hoogstwaarschijnlijk de muzieksalon en de ameublementen van de schilderijenzalen van stofferingen. Of hij ook de zitmeubelen leverde, is niet duidelijk. Het is goed mogelijk dat Le Houx via zijn zakenrelaties in Frankrijk Hope van zaken voorzag die niet gewoonlijk tot de stiel van de behanger behoorden, zoals vensterglas en marmeren bladen. Dit bevestigt het beeld dat het vooral de veelzijdigheid en het netwerk was waarmee de 'Fransche behangers' zich onderscheidten van hun Hollandse collega's.

4.7 Casus: De salons van Huis Kops te Haarlem

In het Rijksmuseum bevindt zich een laat achttiende-eeuws vertrek dat uit Haarlem afkomstig is: een volledige salon met betimmeringen en stofferingen die een bijzonder fraai voorbeeld vormen van de overgangsstijl van neo-classicisme naar empire, de zogenoemde 'Kopskamer'. [afb. 4.42-4.43] De salon werd tussen 1793-1797 ingericht voor de koopman, regent en kunstverzamelaar Willem Philip Kops (1755-1805). [afb. 4.40] Het maakte deel uit van de verbouwing die Kops vanaf 1790 liet uitvoeren door Abraham van der Hart aan zijn huis aan de Nieuwe Gracht te Haarlem. Alleen het stucplafond ging verloren. Het belang voor dit onderzoek ligt erin dat de stoffering van deze salon in zijn geheel bewaard bleef: de zitmeubelen met hun stoffering, haardschermen, wandbespanningen, gordijnen met draperieën en een vloerkleed. In het Centraal Museum te Utrecht worden verder een set van acht stoelen (inv.nrs. 6762/001-008) en twee stel gordijnen met kappen (inv.nr. 6763) bewaard die ook uit dit huis komen.

De familie Kops behoorde tot de kring van welgestelde doopsgezinde handelaren in Haarlem die onderling nauwe contacten onderhielden door handel en huwelijk. Willem Philip Kops was in eerste instantie koopman: hij zette de fabriek in lijnwaden en andere stoffen voort die hij in 1776 erfde van zijn vader. De stoffen werden verhandeld door heel Europa. In 1781 trouwde hij Cornelia de Wolff (1763-1820). Kops had een grote belangstelling voor de kunsten. Hij was zowel lid als directeur van de Haarlemse Teekenacademie en bracht een belangrijke schilderijcollectie bijeen. Zijn 'kunst-kabinet' met tekeningenverzameling maakt nu deel uit van het Teylers Museum te Haarlem. Net als de andere doopsgezinden was Kops daarnaast actief in zowel het verenigingsleven als stadsbestuur. In 1790 erfde Kops het huis aan de Nieuwe Gracht (huidig nr. 74) na het overlijden van zijn moeder. Daarop vatte hij waarschijnlijk het plan op het huis te verbouwen en moderniseren. Hij schakelde daarvoor architect Van der Hart in, die een paar jaar eerder al de buitenplaats Wildhoeve te Bennebroek voor hem verbouwde.¹⁶⁸

Van der Hart ontwierp een nieuwe indeling voor het huis, waarbij op de begane grond de representatieve zalen kwamen. De bewaard gebleven kamer is de voormalige 'tweede Antichambre'. Vanuit de vestibule kon men rechts een eerste zijkamer in, die toegang gaf tot de tweede. Via een tussenruimte of de centrale gang kwam men in de achterliggende zalen, een eetkamer en een grote salon. [afb. 4.41] De tweede antichambre trad men binnen door dubbele deuren. De deuren zowel als de wanden hebben lijsten met snijwerk met klassieke motieven, die witgeschilderd zijn op een grijsblauwe ondergrond. Naast de deur en de schoorsteenmantel op de korte zijde rechts zijn wandvakken met een vergulde omlijsting gevuld met zijden bespanningen met

bijpassende randen van gebrocheerde zijde. De andere lange zijde heeft twee ramen met zijden gordijnen onder kappen, eveneens met dezelfde gebrocheerde randen, en spiegels boven penanttafels. In de kamer stonden een canapé, twee haardschermen, vier armstoelen en twaalf stoelen, bekleed met dezelfde zijde als van de wanden en gordijnen. Van de andere vertrekken in het huis aan de Nieuwe gracht bleef vrijwel niets bewaard.

Bij gebrek aan rekeningen of andere documentatie – alleen het bestek van Van der Hart en enkele plattegronden zijn bewaard – is niet bekend wie dit ameublement leverde. De meubelen zijn voor zover bekend niet gemerkt. De enige aanwijzing voor een maker is wellicht het merk van drie kruisjes op de hoezen, dat mogelijk naar het stadswapen van Amsterdam verwijst en daarmee naar een Amsterdamse herkomst. De hoezen zijn echter niet origineel. [afb. 4.44] De bestudering van dit ensemble wordt verder bemoeilijkt doordat de kamer en de stofferingen meermaals gewijzigd zijn. Tot 1906 bleven de meubelen in het huis aan de Nieuwe Gracht, daarna werden ze verkocht via veilinghuis Fredrik Muller te Amsterdam. Daarbij verscheen een veilingcatalogus, waarin gelukkigerwijs een aantal foto's is opgenomen van de kamer op zijn oorspronkelijke plek.¹⁶⁹ De kamer werd verkocht aan Jean van den Broek d'Obrenan (1860-1912), die ze in zijn huis Bezuidenhout 62 in Den Haag plaatste. Daarbij werden de betimmering en de stoffering van de wanden en gordijnen gewijzigd. In 1945 kon het Rijksmuseum de kamer kopen van zijn erfgenaam. Sinds 1962 staat de kamer opgesteld in het museum.¹⁷⁰

4.7.1 De stofferingen van de salon

De stof waarmee de wandvakken en de meubelen zijn bekleed is een blauwe zijde met een patroon van griffioenen, putti en bloemen in een mand. [afb. 4.45] In de bijpassende rand van gebrocheerde zijde zijn vergelijkbare motieven verwerkt tegen een blauwe achtergrond. Aan de onderkant van de wandvakken heeft de border een breed patroon van laurierbladeren en aan de bovenkant een smaller met kettingmotief. Bijzonder is dat de rand zowel in een horizontale als verticale versie bestaat, en beide nog gespiegeld. De rand is dus specifiek bedacht voor het omkaderen van meubelen. Op de hoeken bevinden zich nog aparte motieven van rozetten in een kader die er apart op zijn genaaid. Desondanks waren er voor de behanger moeilijkheden om een dergelijk bestaand patroon aan te passen aan een kamer, wat hier te zien is. Zo zijn bij de wandpanelen de verticale randen verschoven ten opzichte van elkaar, en zijn de rozetten in de hoeken over de patronen van de horizontale band geplaatst.

De meubelen van de Kopskamer – een canapé, vier armstoelen, acht stoelen en twee haardschermen – zijn van wit en blauwgrijs beschilderd beukenhout. De conische poten van de zitmeubelen eindigen in een knop met bladeren. De zitregels en dorpels van het rugraam zijn gedecoreerd met een gestoken

vlechtband met rozetten. De rugstijlen zijn gecanneleerde Toscaanse colonetten. De fauteuils hebben op een huis met geribde decoratie en vaasvormige stutten met gedraaide cannelures onder de armleggers met kussentje. De armleggers sluiten met acanthusbladeren aan op de ruggen. De wangen van de canapé zijn bekleed. [afb. 4.46-4.47; 4.48]

De zitmeubelen en haardschermen zijn bekleed met dezelfde blauwe zijde en randen. De breedte van de randen bepaalde de hoogte van de zitting en rug bij de zitmeubelen, die *à carreau* [vierkant] gestoffeerd werden. De randen hadden zelfs ingeweven afwerkingen, zodat een passement in feite overbodig was. Dit werd wel toegevoegd. Bij de manchetten op de canapés en fauteuils en bij de ruggen van de stoelen is echter een rand met een wit in plaats van blauw fond gebruikt, met een afwijkend bloemmotief.

Ook de gordijnen zijn vervaardigd van dezelfde zijde als de wandvakken. Zij zijn aan één zijkant en de onderkant afgezet met dezelfde gebrocheerde rand als van de wandvakken, plus een klosfranje. Hun vallen, bestaande uit een geplooid middendeel met zijvallen, zijn van dezelfde gefigureerde zijde als op de zitmeubelen, weer omkaderd met de gebrocheerde zijden rand en de klosfranje. Opvallend genoeg is deze rand soms met wit dan met een blauw fond. Dit is niet symmetrisch aangebracht en roept de vraag op of we hier te maken hebben met een keuze van de tapissier of met een latere wijziging. Uit foto's blijkt namelijk dat de vallen ingekort zijn.¹⁷¹ [afb. 4.52-4.53]

4.7.2 De eerste antichambre

De meubelen uit het Centraal Museum stonden waarschijnlijk in de eerste antichambre, die toegang gaf tot de Kopskamer. Het is duidelijk dat de ameublementen bij elkaar horen door de overeenkomsten in uitvoering en passement, evenals de herkomst. Door de eenvoudiger uitvoering – de Utrechtse stoelen hebben alleen beklede zittingen, met deels effen zijde – en de drie bijbehorende gordijnen komt de eerste antichambre in aanmerking. De gordijnen zijn gemerkt met '16-5/6-1797'.¹⁷² Waarschijnlijk werden beide ameublementen pas in 1797 geleverd.

De acht stoelen in het Centraal Museum hebben een opengewerkte rug met gecanneleerde Toscaanse zuiltjes en opengewerkte zitregels. [afb. 4.55] Hoewel ongebruikelijk, zijn daar meer voorbeelden van bekend. In de collectie van het Rijksmuseum bevindt zich een armstoel (BK-NM-11186) met een vergelijkbare rug en open zitregels met vaasjes. [afb. 4.56] Het motief komt verder voor bij een set stoelen van de Parijse meubelmaker Jean-Baptiste-Claude Sené (1784-1803).¹⁷³ [afb. 4.57] De stoelen zijn bekleed met een effen blauwe zijde. De randen zijn gemaakt van gebrocheerde zijde, met witte patronen van gestileerde bloemen, vlinders en vogels op een blauw fond. De passementen van de stoelen zijn zeer vergelijkbaar met die van de zitmeubelen in de Kopskamer. De stoffen zijn erg versleten, maar de zittingen hebben hun oorspronkelijk rechte vorm

behouden. Door de vorm en werkwijze is het denkbaar dat ze door dezelfde kamerbehangen zijn bekleed als het ameublement van de Kopskamer.

De bijbehorende gordijnen, zonder kappen, zijn van dezelfde blauwe zijde. In tegenstelling tot de gordijnen van de Kopskamer zijn ze geheel omzoomd met de gebrocheerde zijde en met klosfranje. [afb. 4.54; 4.58-4.59]

4.7.3 De bijdrage van de behanger

Door het gebruik van deze samenhangende stoffen werd een grote eenheid gecreëerd in de salon en de antichambre. Gezien de overeenkomsten in de uitvoering en de passamenten, was dit het werk van één behanger, die dus een grote opdracht kreeg en wellicht nog méér ruimten in het huis aankleedde. Dit lijkt op de werkwijze zoals toegepast door Cuel in Huis Barnaart en Huis Cats.

Het is aannemelijk dat de stof voor de salon speciaal voor dit vertrek besteld werd, evenals het tapijt. De coördinatie daarvan zal door de behanger op zich genomen zijn.¹⁷⁴ Zoals gezien in § 4.5 waren er verschillende Franse behangers actief in Amsterdam rond deze tijd – naast Cuel waren dit Heupgen, Gosselin, Le Houx en Le Dantu – en er zullen er wellicht nog meer geweest zijn. Het is zeker dat de zijde afkomstig is uit een van de manufactures te Lyon. In het paleis van Fontainebleau bevindt zich namelijk een set meubelen bekleed met exact dezelfde stof, die in de rekening beschreven wordt als ‘étoffe de Lyon fond bleu avec fleurs blanches et coloriées brochées’.¹⁷⁵ Deze set werd in 1804 aan Napoleon geleverd door de Parijse *tapissier* Denis-François Décors (1770-1829) voor de salon van de keizer.¹⁷⁶ [afb. 4.60] Décors gebruikte voor de zitmeubelen echter twee andere, bijpassende randen met bloemslingers. De wanden van de salon te Fontainebleau waren behangen met een stof met vergelijkbare motieven, die rond 1788 voor het Franse hof ontworpen werd (Mobilier national, inv.nr. GMT-196-000).

Al deze stoffen passen in een groep zijdestoffen met vergelijkbare gebrocheerde motieven op blauwe ondergrond, die tussen 1781-1792 aan het Franse hof geleverd werden. Ze hebben alle een zelfkant met rood-witte streepjes, en zijn daarom mogelijk door dezelfde weverij vervaardigd. De zelfkant van de stof met de griffioenen is echter geel. Hoe de zelfkant van de hoofdstof van de Kopskamer eruit ziet, is niet bekend. Overigens werden de stoffen niet rechtstreeks in Lyon gekocht, maar via stoffenhandelaren in Parijs verhandeld. Van deze groep stoffen is bekend dat de handelaren Desfarges en Michel ze verkochten aan het Franse hof.¹⁷⁷ De randen met een wit fond vertonen stilistische overeenkomsten met andere randen geleverd door Desfarges.¹⁷⁸ Eén mogelijkheid is daarom dat de stoffen voor de Kopskamer via een Parijse handelaar werd gekocht, of via Décors.¹⁷⁹ Het was blijkbaar een populair patroon: andere voorbeelden van de stof zijn te vinden in het Victoria & Albert Museum te Londen en in de voormalige collectie van de firma Hamot (actief 1762-2005).¹⁸⁰ [afb. 4.61] Mogelijk behoren deze stoffen tot de

koninklijke meubelen die in beslag werden genomen door de revolutionairen, en tussen 1792-1794 per veiling werden verkocht.¹⁸¹

4.7.4 De raamaankleding

De vorm van de raamaankleding werd bepaald door de architectuur: Van der Hart ontwierp een koof waar de gordijnen in moesten passen. Een vergelijkbare vorm is te zien op zijn ontwerp voor de salon van Huis Elsenburg te Maarsen. [afb. 4.51] Deze tekening is ongedateerd, maar wordt op basis van de stijl rond 1800 geplaatst.¹⁸² Ook op de tekening zijn de gordijnen maar aan een kant van passement voorzien. Van der Hart gaf hier een andere manier aan om de gordijnen te draperen met koord en kwasten. Dit lijkt enigszins op de opmaak van de gordijnen uit Utrecht. [afb. 4.54] Het effect van de draperieën bij de gordijnen in de Kopskamer wordt nu benadeeld doordat de stof daarvan meerdere malen werd ingekort. De verhouding tussen het middendeel en de zijvallen klopt niet meer.

4.7.5 De meubelen

Gezien de overeenkomst in techniek is het aannemelijk dat de meubelen uit het atelier van eenzelfde meubelmaker komen. Baarsen (1995) suggereert dat dit eerder een Hollandse maker geweest zal zijn, die mogelijk naar door een behanger ingevoerde Franse modellen werkte.¹⁸³ De zitmeubelen vertonen inderdaad vele kenmerken die ook voorkomen bij stoelen uit het eind van de achttiende eeuw vervaardigd door Parijse meubelmakers als George Jacob en Jean-Baptiste Bernard Demay (1759-1849). Zo paste Jacob de huizen met ribbels toe en zien we bij Demay de specifieke conische poot en armstutten van de stoelen van de salon terug. [afb. 4.48; 4.50] Daarbij werd het beukenhout meer in Frankrijk gebruikt dan in Holland. Anderzijds lijken de verhoudingen minder verfijnd te zijn dan bij de Franse meubelen en ook het ontbreken van een makersmerk wijst eerder op een Hollandse herkomst.

4.7.6 Tapijt van de Kopskamer

Tot die opdracht behoorde waarschijnlijk ook het tapijt van de Kopskamer. [afb. 4.62] Het kleurrijke tapijt met bloem- en klassieke motieven werd speciaal voor deze ruimte vervaardigd, waar het door de halfronde vorm op aansluit. Waarschijnlijk werd dit tapijt te Aubusson gemaakt. Aubusson was net als 'Lyon' een verzamelnaam voor de tapijtweverijen daar, waar meerdere fabrikanten actief waren. De tapijtweverij was eind achttiende eeuw in het slop geraakt door de Revolutie – nieuwe opdrachten waren zeer welkom. Het tapijt van de Kopskamer vertoont veel overeenkomsten met een tapijt in de collectie van het Mobilier National te Parijs (inv.nr. GMT-7070-000). [afb. 4.63] Ook hiervan wordt de herkomst als Aubusson gegeven. Helaas is van dit kleed niet méér bekend dan dat het in de jaren 1880 in de Tuilerieën werd geplaatst.¹⁸⁴

Niet alleen kamerbehangers boden tapijten uit Frankrijk te koop aan. De Amsterdamse makelaar Casper Heintzen – een bekende van Jean Chaisneux¹⁸⁵ – adverteerde in 1770 dat bij hem ‘allerlei Franse vloer-tapyten en behangsels naar op te geevene Desseinen en Couleuren kunnen besteld worden tot civiel[e] Pryzen.’ [Adv. 57] Een vergelijking van het tapijt uit de Kopskamer met het tapijt te Parijs toont inderdaad hoe klanten uit ‘verschillende Desseinen’ een kleed konden samenstellen. De tapijten komen in opzet grotendeels overeen: een rechthoekig middendeel met aan weerszijden een halfronde waaivorm, omgeven door afwisselend effen en gefigureerde randen. Het tapijt van Kops sluit met een halfronde korte kant echter aan op de kamer. Het patroon van het middendeel verschilt: bij Kops is dit een groot medaillon gevormd door bloemen op een donkere achtergrond, wat nog doet denken aan de Louis XVI-stijl. De rand om het middendeel is bij Kops doorlopend en gevuld met bloemen, het Franse kleed heeft een veel strakker vormgegeven rand met compartimenten gevuld met palmetten en rozetten. De ondergrond bij Kops is blauw; bij het Parijse tapijt is die mosgroen. Het kleed van Kops is een mengsel van modernere (palmetten, de ‘etrurische rand’ van zwarte motieven op oranje) met wat oudere (de bloemen) motieven. Deze tapijten konden sneller geproduceerd worden, doordat ze in feite bestonden uit losse strips die aan elkaar genaaid werden.

4.8 Beschouwing

De kamerbehanger die vorm gaf aan de Kopskamer was op de hoogte van de laatste mode en kon de stoffen verwerken tot een modieus ameublement, waarbij hij rekening diende te houden met de beperkingen die de ruimte en de stoffen hem oplegden. Deze behanger kreeg een grote opdracht waarbij meerdere ruimten *en suite* ingericht dienden te worden, zoals we in het volgende hoofdstuk meer zullen zien. Dit, in tegenstelling tot de particuliere opdrachten eerder in de achttiende eeuw, waarbij het gebruikelijk was dat meerdere kamerbehangers aan een huis werkten, al naar gelang hun specialisatie of relatie tot andere leveranciers. De behanger hier werd dus meer een allround interieurinrichter. Er is helaas te weinig informatie voorhanden om ook de levering van het houtwerk van de meubelen aan hem toe te schrijven, zodat zijn rol daarin niet te duiden valt.

Noten hoofdstuk 4

- 1 Zie over Horrix: R.J. Baarsen, 'In de commode van Parijs tot Den Haag. Matthijs Horrix (1735-1809), een meubelmaker in Den Haag in de tweede helft van de achttiende eeuw', in: *Oud Holland* 107 (1993), pp. 161-255.
- 2 Baarsen (1993), p. 69.
- 3 Zie hierover: *ibid.*, pp. 114-122.
- 4 HGA, 0350-01, inv.nr. 1123, f 55.
- 5 Zie: Schmidt (1999), pp. 144-147.
- 6 HGA, 0371-01, inv.nr. 3942, f 453, 15 april 1772.
- 7 Fock e.a. (2001), p. 271.
- 8 Drossaers en Lunsingh Scheurleer (1974), GS148, pp. 658, 663 en 672.
- 9 J.W.A. Naber, *Correspondentie van de Stadhoudelijke familie, 1777-1795*, Den Haag 1931, dl. I, p. 153.
- 10 HCLI, Alfabetische index, dopen, Frans-Hervormde gemeente Maastricht, nr. 195, gedoopt 11 augustus 1708.
- 11 HGA, 0376-01, inv.nr. 135.
- 12 Koldewey (1998), p. 133.
- 13 SAD, 14, inv.nr. 28, f 127, 9 mei 1750.
- 14 GA, 439, inv.nr. 455, 16 januari 1755.
- 15 GA, 439, inv.nr. 455, 30 april 1758.
- 16 C. van Tuijn, *Resoluties van de Magistraat van Brielle 1769-1770*, vergadering 3 februari 1770. Het logement van Brielle was gevestigd in een pand in de Lange Houtstraat, samen met het logement van de stad Gouda.
- 17 Zie C. van der Tuijn, *Resoluties van de Magistraat van Brielle 1762-1765. Inventarisnummer 532*, z.p./z.d., via Hogenda.nl.
- 18 C. van der Tuijn, *Resoluties van de Magistraat van Brielle 1772-1773. Inventarisnummer 535*, z.p./z.d., via Hogenda.nl. Vergadering 18 april 1772.
- 19 C. van Tuijn, *Resoluties van de Magistraat van Brielle 1781-1783. Inventarisnummer 538*, z.p./z.d., vergaderingen 4 januari 1782 en 16 februari 1782. Mogelijk is de 'weduwe Schul' de weduwe van de verderop genoemde Dirck Schel.
- 20 P. Schonewel e.a., *Patriotten in Drenthe, 1780-1787: Oude grieven, nieuwe idealen*, Assen 1987, p. 23, cat.nr. 4.
- 21 NA, 3.01.27.01, inv.nr. 608.
- 22 Baarsen (2001), pp. 302-304: A.T. Schuitema-Meijer, 'De stadhoudersstoel van de hoge justitiekamer te Groningen', in: *Bulletin van het Rijksmuseum*, 14 (1966) 3, pp. 112-116.
- 23 Rosa de Carvalho-Roos (2003), p. 156.
- 24 Zie voor een bespreking van de verschillende wandtapijten naar Teniers: Delmarcel (1999).
- 25 C.E. Zonneville-Heyning, 'Enkele kanttekeningen bij de inrichting van de nieuwe vleugel van het Stadhoudelijk kwartier', in: *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 31 (1980), pp. 410-422, p. 416.
- 26 NA, 3.01.27.01, inv.nr. 609, ordonnanties 23 juli 1772 en 23 april 1773.

- 27 Zonneville-Heyning (1980), p. 422, n. 14.
- 28 HGA, DTB Den Haag, Hoogduitsche kerk, 29 maart 1763.
- 29 HGA, DTB Den Haag, dopen.
- 30 Baarsen (2001), p. 80; B.J. de Groot, *Twee eeuwen hofje van Van Aerden*, Leerdam 1994, p. 18; Koldeweij (1998), p. 133. Goudleer en schilderij zijn niet meer aanwezig.
- 31 Van Schuylenburg, wed. Henri van Heemskerck, HGA, microfilm 4194, f 163, akte 19 juli 1765; Mijlhuise weduwe Cornelis Baars, HGA, microfilm 3935, f 378, akte 22 mei 1766.
- 32 HGA, 0372-01, inv.nr. 3829, akte 22 februari 1774, f 425.
- 33 HGA, 0372-01, inv.nr. 4073, akte 11 augustus 1775, f 325.
- 34 Rosa de Carvalho-Roos (2003), p. 168.
- 35 NA, 1.08.11, inv.nr. 854, f 91v.
- 36 'De regeering van den Haghe, 1795-1851', in: *Jaarboek geschiedkundige vereniging Die Haghe*, (1908), pp. 215-258; 248.
- 37 HGA, DTB Den Haag, dopen.
- 38 HGA, DTB Den Haag, registers ondertrouw.
- 39 HGA, 0371-01, inv.nr. 133.
- 40 G. Eschaurier, 'Van Thije – Van Velsen', in: *De Nederlandsche Leeuw* 25 (1907) 12, pp. 282-284; 284.
- 41 Zie voor de verbouwing van het stadhuis te Den Haag en de werkzaamheden van Deel: Wildeman, M.G., 'Het Stadhuis te 's-Gravenhage. (Tijdvak 1733-1739).', in : A.J. Servaas van Rooijen (red.), *Haagsch Jaarboekje voor 1896*, 8 (Den Haag 1896), pp. 127-153.
- 42 HGA, 0372-01, notaris S.A. van der Werf, inv.nr. 4255, nr. 67, 22 september 1766.
- 43 HGA, 0376-01, inv.nr. 133.
- 44 GA, 439, inv.nr. 455.
- 45 Rosa de Carvalho-Roos (2003), p. 148.
- 46 K. Heyning, E. Koldeweij en B. Sens, *Anders bekeken.: De geschiedenis van het Zeeuwse binnenhuis*, Zwolle 2003, p. 38
- 47 HGA, 0371, inv.nr. 125. Abraham Deel was deken in de jaren 1746-1748 en 1751-1771. Johannes Deel was deken in de jaren 1733, 1734, 1736-1738, 1741-1747.
- 48 HGA, 0372-01, inv.nr. 4426, f 206.
- 49 Drossaers/Lunsingh Scheurleer (1974), GS 148, p. 522.
- 50 B. Woelderink, *Geschiedenis van de Thesaurie: Twee een Thesaurie en de thesauriers van het Huis van Oranje, 1775-1975*, Hilversum 2010, p. 18.
- 51 KHA, A31a, inv.nr. 18.
- 52 KHA, A31a, inv.nr. 18.
- 53 SA, 5075, inv.nr. 1359, nr. 527, 26 januari 1761; L. van der Werf, 'Behangschilders Jacob Cats, Rutger Camerling en Hendrik Mooij in het Oude Hof', op www.amsterdamseakten.nl, geraadpleegd op 22 oktober 2020.
- 54 *Omstandige Beschryving van de plegtigheden [...]*, in: 's-Gravenhaegse Extraordinaire Courant. Ao. 1760, nr. 29.
- 55 C.E. Zonneville-Heyning, 'De verbouwing van de Hofkapel in 1770', in: *Leids Kunsthistorisch Jaarboek*, 3 (1984), pp. 543-553; resp. Schmidt (1999), p.167; 416.

- 56 KHA, A31a, inv.nr. 18.
- 57 Sigismund Pieter Alexander, rijksgraaf van Heiden van Reinestein (1740-1806).
- 58 KHA, A31a, inv.nr. 33.
- 59 KHA, A31a, inv.nr. 18.
- 60 KHA, A31a, inv.nrs. 33-42.
- 61 Rosa de Carvalho-Roos (2003), p. 149.
- 62 Bureau voor Bouwhistorisch onderzoek, *Grafelijkheidsrekeningen* [...], november 2018, p. 34.
- 63 Rosa de Carvalho-Roos (2003), p. 131.
- 64 Zie Drossaers en Lunsingh Scheurleer (1976), GS 149.
- 65 Rosa de Carvalho-Roos (2003), p. 158; 163.
- 66 Baarsen (1993), p. 172; Rosa de Carvalho-Roos (2003), p. 161.
- 67 NA, 1.08.11, inv.nr. 4686.
- 68 Baarsen (1993).
- 69 Bureau voor Bouwhistorisch onderzoek, *Grafelijkheidsrekeningen* [...], november 2018, p. 35.
- 70 KHA, A32, inv.nr. 481.
- 71 KHA, A32, inv.nr. 482, nr. 123
- 72 KHA, A32, inv.nr. 482, nr. 320.
- 73 KHA, inv.nr. 494.
- 74 Rosa de Carvalho-Roos (2003), pp. 167-168.
- 75 NA, 0103N, inv.nr. 19-2, H299.
- 76 Rosa de Carvalho-Roos (2003), p. 168. De memorie is ook bij dit onderzoek niet gevonden, maar was nog bekend bij Ising (1898), die er uit citeert.
- 77 NA, 3.01.27.01, inv.nr. 612, f 50v.
- 78 NA, 3.01.27.01, inv.nr. 612, f.99.
- 79 NA, 3.01.27.01, inv.nr. 612, f 25v.
- 80 Rosa de Carvalho-Roos (2003), p. 161.
- 81 Ibid., p. 182.
- 82 [J. van Straalen], 'Beschrijving van het huwelijk van Frederika Louise Wilhelmina, prinses van Oranje, dochter van prins Willem V, met den erfprins van Brunswijk-Lunenburg', in: A.J. Servaas van Rooijen (red.), *Haagsch jaarboekje voor 1895*, 7 (1895), pp. 29-45: 33.
- 83 Zonneville-Heyning (1980), p. 420.
- 84 KHA, A31a, inv.nr. 41, tweede deel.
- 85 NA, 3.01.28, inv.nr. 5078, f 152.
- 86 Rosa de Carvalho-Roos (2003), p. 180.
- 87 Ibid., pp. 180-182. Rosa de Carvalho-Roos neemt aan dat deze ruimte dezelfde is als de derde antichambre, wat problematisch is: deze had immers een aankleding met Chinees behangsel, die ook in de inventaris van 1796 beschreven wordt. Een aankleding met tapisserie wordt geheel niet vermeld, maar dat is niet uitzonderlijk; ook de geschilderde behangsel van Schouman worden niet apart beschreven. De meest waarschijnlijke verklaring is dat het toch om twee verschillende ruimten ging.

- 88 Naber (1931), I, p. 126.
- 89 Ibid., pp. 152-153.
- 90 De eerste regenten van de Fundatie te Delft waren: B. Bogaart, A. Mouchon, J. Teding van Berkhout, Mr. A. van der Goes Cz. en mr. J.C. van Alderwerelt.
- 91 SAD, 263, inv.nr. 1, f 15-15v, 18v.
- 92 SAD, 14, inv.nr. 13, f 149, 17 augustus 1717.
- 93 SAD, 229, inv.nrs. 341-362.
- 94 Advertenties, o.a. *Oprechte Haerlemsche courant*, 12 juli 1766 en 7 april 1767. Waarschijnlijk volgde hij zijn schoonvader op als makelaar.
- 95 SAD, 263, inv.nr. 82.
- 96 Johannes Deel betaalde voor het bedrukken van trijp in 1735 f 0,50 per baan/blad.
- 97 SD, 263, inv.nr. 85.
- 98 SD, 263, inv.nrs. 1-10.
- 99 A. Hulshoff en C.H. de Jonge, 'Velours d'Utrecht', In: *Historia: maandschrift voor geschiedenis en kunstgeschiedenis*, 9 (1943), pp. 3-11.
- 100 Vriendelijke mededeling Sara van Dijk, Rijksmuseum.
- 101 Hulshoff en De Jonge (1943).
- 102 Vriendelijke mededeling Emilie Krikhaar, Oyfo.
- 103 Hengelosche Trijpweverijen, *Dutch designs for Utrecht Velvets*, Hengelo 1907; *Hengelosche trijpweverij, Hengelo, Holland*, Rotterdam 1914; N.V. Hengelosche trijpweverij, *Hengelo Velours dessins*, Hengelo 1966.
- 104 SD, 263, inv.nr. 64.
- 105 Baarsen (1985).
- 106 www.filae.org: CHGW Genealo 59-62-B, 5 januari 1738.
- 107 SA, 5001, inv.nr. 746, f 476, 17 juli 1772.
- 108 SA, 5075, inv.nr. 15595, akte 319, 14 september 1774.
- 109 SA, 5072, inv.nr. 3288.
- 110 SA, 5075, notaris Th.D. de Marolles, inv.nr. 11404, akte 104, 20 juni 1761.
- 111 SA, 5001, inv.nr. 607, f 37, 14 januari 1763.
- 112 SA, 5075, notaris Anthony Mijlius, inv.nr. 15603, 30 september 1778 en notaris Cornelis van Homrigh, inv.nr. 12432, 30 oktober 1776.
- 113 AN, Y4824B, Parijs, Voogdijregisters, 16 t/m 31 januari 1761, 17 januari 1761.
- 114 SA, 5072, inv.nr. 3118, 1 november 1779, behangerswinkel Maria Rengenes, wed. Cornelis Matthije.
- 115 SA, 5001, inv.nr. 754, f 375, 19 augustus 1783.
- 116 HGA, 0377-01, index Akten van ondertrouw Den Haag, 15 oktober 1775.
- 117 Doop Louis Jules Cesar Marie Rogier op 23 september 1776, HGA, 0377-01, inv.nr. 357; Doop Antoinetta Pauline Rogier op 18 september 1782, HGA, 0377-01, inv.nr. 349.
- 118 HGA, 0351-01, inv.nr. 7, 9 december 1784: 'De secretaris Van der Goes heeft aan Haar Edele Achtbare gerapporteerd, dat hij ingevolgde de last aan hem gegeven, hadde gesproken met den Heer Berenger waarneemende de zaak aan het Hof van Vrankrijk om van zijn Edele te verneemen, of hij eenige illucidatie zoude kunnen en willen geven, omtrent de persoon van

- Rogier, meester behanger alhier in Den Haage, welke volgens geruchten zich zelve in het Fransche hotel zoude hebben verhangen, en daar uit zoude zijn begraaven.
- Dat de heer Berenger daar op aan hem Secretaris hadde geantwoord: Dat de Hofmeester die de directie over de bedienden van het Hotel heeft, aan hem hadde koomen kennis gegeven dat de Valet de Chambre tapisserie Rogier in het hotel aan een coup de sang was overleeden, en dat hij daarop aan de Capelaan van 't hotel hadde ordre gegeven, om het doode lighaam op de min kostbaarste wijze, ter aarde te doen bestellen.'
- 119 SA, 5001, inv.nr. 739, f 134.
- 120 SA, 5075, notaris Th.D. de Marolles, inv.nr. 11368B, akte nr. 163, 31 augustus 1757; inv.nr. 11404, akte nr. 134, 30 juni 1761.
- 121 NHA, 2396, niet geïnventariseerd, doos 825-826, Copijboek van 15 januari 1762 tot 6 augustus 1771, 6 februari 1770.
- 122 SA, 5062, inv.nr. 150, 19 maart 1776; SA, 5075, notaris C. van Homrigh, inv.nr. 108855, akte nr. 86, 1 februari 1791.
- 123 Advertentie, *Amsterdamsche courant*, 8 oktober 1792; SA, 5062, inv.nr. 166, 25 januari 1792.
- 124 Naissance et baptêmes (relevés), France (1546-1896), via Filae.com. Doop 11 mei 1743.
- 125 SA, 5001, inv.nr. 745, f 224, 9 maart 1770.
- 126 SA, 5075, notaris Th.D. de Marolles, inv.nr. 11490, akte nr. 49, 11 december 1770.
- 127 SA, 5075, notaris N. Wilthuijzen, inv.nr. 15233, akte nr. 132, 19 maart 1771:
SA, 5075, notaris N. Wilthuijzen, inv.nr. 15443, akte nr. 801, 12 september 1788.
- 128 SA, 5075, inv.nr. 15443, nr. 801, 12 september 1788.
- 129 P. Vlaardingerbroek, 'De achttiende-eeuwse verbouwing van Singel 119', in: *Amstelodamum* 102 (2015), 2, pp. 77-80; p. 79.
- 130 SA, 5075, inv.nr. 16230, notaris Willem Hendrik Cramer, akte nr. 29, 18 april 1776.
- 131 ASM, 4 E 2302, Décès, Commune de Rouen, An V, 3e trimestere, nr. 2117, overlijden 22 juli 1797 te Rouen.
- 132 Baarsen (1985), p. 50.
- 133 SA, 5075, notaris D.W. van der Bruggen, inv.nr. 18361, nr. 84, 22 augustus 1796.
- 134 NHA, 1105, inv.nr. 97, f 274.
- 135 NHA, DTB, Ondertrouw Haarlem, fiche nr. 1237.
- 136 NHA, 1105, inv.nrs. 213 en 215.
- 137 Advertentie, *Amsterdamsche Courant*, 25 februari 1786; Advertenties, *Oprechte Haerlemsche Courant*, 19 april 1785, 3 mei 1787 en 23 december 1790.
- 138 SA, 5001, inv.nr. 136, f 13v, 15 november 1799.
- 139 Advertentie, *Oprechte Haerlemsche Courant*, 31 mei 1814.
- 140 HUA, 34-4, inv.nr. 2080, nr. 59, 20 mei 1808. Fievez protesteerde tegen het feit dat het behang, ingevoerd via de Amsterdamse handelaar Johannes Croese, niet franco tot Parijs was vervoerd.
- 141 B. Jacqué en E. Koldewij, 'Sales of Scenic Wallpapers from Jean Zuber & Co in the Netherlands (1815-1824)', in: *Het Nederlandse Binnenhuis gaat zich te buiten* (Leids Kunsthistorisch Jaarboek 14), Leiden 2007, pp. 216-227; 224.
- 142 A. Dencher, 'A noble business: Susanna d'Aumale and the French upholsterer Adrien Fievez dit de Malines at Kasteel Hardenbroek', in: *Virtus* 28 (2021), pp. 111-130.

- 143 F.W.A. Beelaerts van Blokland e.a., *Paviljoen Welgelegen 1789-1989: Van buitenplaats van de bankier Hope tot zetel van de provincie Noord-Holland*, Haarlem 1989.
- 144 NHA, 173, inv.nr. 2.
- 145 J. Nederlof, 'Bouwgeschiedenis en architectuur', in: Beelaerts van Blokland e.a. (1989), pp. 40-52; p. 41.
- 146 Zie voor de discussie over de architect met name: J. Heijenbrok en G. Steenmeijer, 'Meer dan Welgelegen: Abraham van der Hart en de familie Hope', in: *Bulletin KNOB* (2008) 5/6, pp. 194-211; Beelaerts van Blokland e.a. (1989).
- 147 Heijenbrok en Steenmeijer (2008), p. 210, n. 58.
- 148 NA, 2.01.25, inv.nr. 170, map 1812, brief Garnier.
- 149 Vriendelijke mededeling Jacqueline Heijenbrok en Guido Steenmeijer.
- 150 SA, 735, inv.nr. 1171, f 515.
- 151 SA, 735, inv.nr. 1173, f 731. Betalingen van 17 en 25 mei en 30 juni 1790.
- 152 Henry Hope betaalde op 30 april 1781 f 746,- aan Adrian Hope voor 'diverse kamermeubelen'. SA, 735, inv.nr. 1164, f 602.
- 153 SA, 735, inv.nr. 1171, f 515.
- 154 SA, 735, inv.nr. 1173, f 629.
- 155 KHA, G4, inv.nr. D4, inventaris 14 januari 1808.
- 156 KHA, G4, inv.nr. D4, brief 8 januari 1809.
- 157 KHA, G4, inv.nr. D4, 'Inventaire Général des Meubles, Effets et Utensils du Pavillon Royal de Haarlem 1809, kamer nr. 18: 'Dans une Armoire de cette chambre, se trouve diverses Etoffes en Indienne et en soie, pour raccommoder les meubles, - des franges en soie et coton et anneaux en cuivre ...', 'bien peu de choses'.
- 158 B.G. Sliggers, 'Henry Hope's vermakelijke buitenleven en de Haarlemmerhout', in: Beelaerts van Blokland e.a. (1989), pp. 27-39.
- 159 Beelaerts van Blokland e.a. (1989), pp. 103-104.
- 160 NA, 2.01.25, inv.nr. 107, Note. Haarlem, Des Meubles Nécessaires pour rendre le Pavillon Royal de Haarlem Logeable. Guicherit stelde voor de nissen opnieuw met blauwe tafzijde ('taffetas bleu des Indes') te behangen, om de inmiddels verschoten effen blauwe zijde te vervangen.
- 161 R. Klusener/Hoving en Klusener, *Restauratieverslag canapé M0398*, 15 december 2008.
- 162 M. Schreuder, 'De kunstverzameling van Henry Hope', in: Beelaerts van Blokland e.a. (1989), pp. 92-121; 104.
- 163 NA, 2.01.25, inv.nr. 107.
- 164 M.H.E. Zoetmulder, 'Het Paviljoen Welgelegen als woonhuis: Het interieur in de periode 1789-1820', in: Beelaerts van Blokland e.a. (1989), pp. 65-91; 74-75.
- 165 J. Heijenbrok en G. Steenmeijer, *Rapport Paviljoen Welgelegen te Haarlem: Historische inrichting*, Utrecht februari 2008 - aangevuld 2012, pp. 10-11.
- 166 Heijenbrok en Steenmeijer (2008), p. 207.
- 167 SA, 735, inv.nr. 1171, f 1197, betaling 31 juli 1789, H. Deppe voor vracht van 6 kisten glas vanuit Rouen; SA, 735, inv.nr. 1171, f 1552, betaling aan Paulus van Doesburg voor vracht van drie kisten met kramerij en spiegels vanuit Rouen; SA, 735, inv.nr. 1174, f 1486, betaling

- 31 juli 1791 aan R. van Bommel, f 33,6,-, 'kasje marmeren tafelbladen.' Op Welgelegen waren 3 consoletafeltjes en 1 mahoniehouten tafel 'met antiek marmeren blad' aanwezig in 1809 volgens de inventaris. SA, 735, inv.nr. 1174, f 1784, betaling 31 augustus 1791, f 6,10,- voor vracht van kramerij uit Rouen.
- 168 G.J. van Setten, 'Willem Philip Kops: Verlicht, veelzijdig en vermogend', in: *Ons Bloemendaal* 41 (2017) 1, pp. 11-13.
- 169 *Salon Louis XVI de l'Hotel Nieuwe Gracht, No 74, à Haarlem*, Amsterdam (F. Muller), 23 April 1906, nos. A-L.
- 170 Zie voor de bespreking van de wijzigingen: S. Meijers, 'Van de Nieuwe Gracht te Haarlem naar het Rijksmuseum te Amsterdam: Het textiel uit de salon van het Kops-huis', in: A.J. Graaf (red.), *Textiel aan het Spaarne*. Uitgave op Textieldag gehouden op 8 juni 1995 in het Teylers Museum te Haarlem, Haarlem 1995, pp. 95-111.
- 171 Meijers (1995), p. 107.
- 172 Heijenbrok en Steenmeijer (2008), p. 15.
- 173 Ibid., p. 18.
- 174 Baarsen (1985).
- 175 Mobilier National, inv.nr. GMMP-961. De kleur van het Kops ameublement is waarschijnlijk vroeger 'diep-blauw' geweest, wat Lunsinck Scheurleer nog vermeldt. Th.H. Lunsingh Scheurleer, 'Een Louis XVI interieur voor het Rijksmuseum', in: *Phoenix: Maandschrift voor beeldende kunst*, 3 (1948) 4, pp. 29-37; p. 32.
- 176 J. Vittet, *Dans les rêves de Napoléon: La première chambre de l'Empereur à Fontainebleau*, cat.tent. Fontainebleau 15 oktober 2016-23 januari 2017, Dijon 2016, p. 44, cat. 18.
- 177 Mobilier national, inv.nrs. GMTC-1308, GMMP-961, GMMP-1657.
- 178 Mobilier national, inv.nrs. GMMP-1657 en GMMP-1660.
- 179 De tapijsier trouwde in 1794 en was in ieder geval in 1797 in Parijs gevestigd in de rue Antoine, waar hij samenwerkte met een zekere Lemoine. Huwelijk te Orléans met Marie Anne Eggen op 20 januari 1794, www.filae.org; *Almanach du commerce de Paris*, 1798, pp. 429-430.
- 180 Heijenbrok en Steenmeijer (2008), p. 14.
- 181 R. Gaillard, 'Les commissaires-priseurs et les ventes révolutionnaires du mobilier royal', in: *Versalia* 170 (2012) 1, pp. 183-207.
- 182 C.A. van Swigchem, *Abraham van der Hart 1747-1820: Architect. Stadsbouwmeester van Amsterdam*, Amsterdam 1965, p. 236.
- 183 Baarsen (1995), p. 54.
- 184 Vriendelijke mededeling Arnaud Denis, Mobilier National, Parijs.
- 185 Heintzen trad in 1772 op als getuige bij de doop van een dochter van Chaisneux. SA, 5001, inv.nr. 334, f 496, 17 mei 1772.